

Universitatea „Ovidius” din Constanța
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Școala Doctorală de Teologie

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Căsătoriile mixte.

Rânduiești și norme canonice ortodoxe și romano-catolice

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

Doctorand:

Zanfir Mihai Cosmin

Constanța

2013

CUPRINS

ABREVIERI DE REVISTE ȘI DICȚIONARE INTRODUCERE

CAPITOLUL I

Unirea de credință a bărbatului cu femeia în căsătorie – Taină a Bisericii și instituție socio-juridică

- I. Caracterul de taină al căsătoriei în Biserica Ortodoxă și implicațiile asupra căsătoriilor mixte..
- II. Căsătoria între caracterul sacramental și instituția contractuală socio-juridică..
- III. Revendicarea competenței matrimoniale de către stat și intensificarea celebrării căsătoriilor mixte.
 1. *Evoluția civil-bisericească a legislației privind instituția căsătoriei*
 2. *Legiferarea căsătoriilor mixte, între legislația imperială și autoritatea bisericească.*
 3. *Revendicarea competenței matrimoniale de către statele europene și întărirea instituției căsătoriei civile. Raportul actual Stat-Biserică și asumarea jurisdicțională..*
 4. *Instituția juridică a căsătoriei civile în dreptul român. Actul juridic bilateral special al căsătoriei și permisiunea căsătoriilor mixte.*
 5. *Instituția concubinajului – o posibilă consecință a impedimentului căsătoriilor mixte..*
- IV. Relația căsătorie civilă – căsătorie religioasă. Consecințele asupra administrării căsătoriilor mixte.

CAPITOLUL II

Condițiile canonice pentru administrarea căsătoriilor mixte după legislația și doctrina canonică ortodoxă și romano-catolică.

- I. Condițiile de fond pentru administrarea Sfintei Taine a Cununii după dreptul canonic al Bisericii Ortodoxe.
 1. *Condițiile de fond și lipsa impedimentelor matrimoniale.*
 2. *Condițiile de fond specifice Bisericii Ortodoxe pentru administrarea căsătoriilor mixte.*
 - a. *Iubirea mutuală matrimonială..*
 - b. *Botezul valid și credința viitorilor soți..*
- II. Condițiile juridice de fond pentru căsătoria civilă și cununie...
 1. *Condiția fizică a diferenței de sex..*
 2. *Vârsta legală la căsătorie (vârsta matrimonială).*
 3. *Consimțământul mutual, în iubire și libertate responsabilă..*
 - a. *Eroarea – viciu de consimțământ...*
 - b. *Dolul (dolus - viclenia, înșelăciunea)..*
 - c. *Violența (teama)...*
 4. *Starea de sănătate și comunicarea ei reciprocă.*
- III. Condițiile de formă sau actele preliminare pentru încheierea căsătoriei civile și a căsătoriilor mixte.
 1. *Condițiile formale legale premergătoare încheierii căsătoriei și procedura încheierii căsătoriei..*
 - a. *Depunerea declarației de căsătorie și conținutul ei..*
 - b. *Înregistrarea declarației de căsătorie..*
 - c. *Persoana oponentului și condițiile opoziției..*
 2. *Procedura încheierii căsătoriei...*
- IV. Condițiile formale și actele anterioare administrării Sfintei Taine a Cununii. Locul și importanța lor pentru căsătoriile mixte..
 1. *Săvârșitorii și primitorii Sfintei Taine a Cununii.*
 2. *Actele premergătoare administrării Logodnei și Sfintei Taine a Cununii.*
 - a. *Sfânta Taină a Pocăinței – mijloc de constatare a îndeplinirii condițiilor canonice pentru cununie, respectiv a condiției credinței..*
 - b. *Importanța vestirilor pentru administrarea Sfintei Taine a Cununii și pentru constatarea diferenței de credință a soților.*

c. Logodna (*μνηστεία, sponsalia*).

V. Condițiile de fond și preliminar-formale pentru celebrarea canonică a căsătoriilor mixte după legislația canonică a Bisericii Romano-Catolice..

1. *Condițiile generale ale căsătoriei, ca sacrament, contract și alianță. Forma canonică, validitatea și liceitatea căsătoriei..*

2. *Condiția de fond a consimțământului și caracterul contractual fundament al celebrării căsătoriilor mixte..*

a. *Lipsa capacității de a exprima conștient consimțământul matrimonial.*

b. *Lipsa consimțământului exprimat liber. Viciile de consimțământ după Codul de drept canonic din 1983..*

CAPITOLUL III

Căsătoriile mixte după legislația și doctrina canonică a Bisericii Ortodoxe. Tradiția canonică și evoluția jurisprudenței în praxis-ul Bisericii..

I. Impedimentele matrimoniale. Diferența de credință – impediment relativ pentru administrarea căsătoriei în Ortodoxie..

II. Contextul general al administrării căsătoriilor mixte în Ortodoxia ecumenică. Categoriile de căsătorii...

1. *Căsătoriile interreligioase (cu disparitate de cult)..*

2. *Căsătoriile intercreștine (interconfesionale, mixte)..*

3. *Căsătoriile civile (de stat)..*

III. Privilegiul paulin și evoluția teologiei dreptului canonic al uniunilor mixte în căsătoria binecuvântată....

IV. Căsătoriile mixte în lumina legislației și a doctrinei canonice ortodoxe...

1. *Căsătoriile mixte după legislația canonică ortodoxă. Interpretarea textului canoanelor în doctrina canonică ortodoxă....*

a. *Principiul retroactivității efectelor convertirii la creștinism și dispoziția canonului 72 Trulan. Căderea de la credință – motiv canonic de divorț.*

V. Dispoziția canonului 72 Trulan și evoluția istorico-canonică a celebrării căsătoriilor între persoane de credințe diferite....

1. *Evoluția istorico-canonică a practicii căsătoriilor mixte după Schisma din 1054 până la tolerarea lor definitivă prin iconomie (sec. XIX)....*

a. *Problema instituționalizării căsătoriilor mixte în practica post-bizantină orientală. Atitudinea pastorală și acrvia disciplinei canonice....*

b. *Poziția Bisericii Ortodoxe față de căsătoriile mixte cu eterodocși (creștini neortodocși). Practica Patriarhiei Ecumenice și receptarea ei în sânul Ortodoxiei ecumenice...*

CAPITOLUL IV

Căsătoriile mixte și cu disparitate de cult

în actualul drept canonic matrimonial al Bisericii Romano-Catolice..

I. Impedimentele matrimoniale și efectele lor..

1. *Impedimentele dirimante și prohibitive raportate la Codul canonic din 1983..*

2. *Regimul dispenselor și competența bisericească în materia căsătoriilor mixte..*

a. *Autoritatea competentă în acordarea dispensei..*

b. *Ordinariul locului – autoritatea competentă în dispensarea căsătoriilor mixte*

II. Evoluția istorico-canonică a legislației și a doctrinei canonice romano-catolice privind căsătoriile mixte..

III. Reglementările papale și conciliare. Regimul canonic al căsătorilor mixte după Conciliul II Vatican și receptarea legislației în doctrină...

1. *Legea cadru Motu Proprio Matrimonia mixta din 31 martie 1970 și simplificarea regimului căsătoriilor mixte..*

2. *Receptarea noilor dispoziții canonice în doctrină și reacțiile canonistilor*

IV. Căsătoriile mixte și cu disparitate de cult în actuala legislație canonică.

1. *Celebrarea căsătoriilor mixte după actualul CIC din 1983.*

2. *Impedimentul disparității de cult în dreptul canonic romano-catolic...*

CAPITOLUL V

Receptarea legislației canonice privind căsătoriile mixte în practica Bisericii Ortodoxe. Dialogul interortodox și ortodoxo-catolic privind celebrarea căsătoriilor între ortodocși și catolici...

I. Evoluția receptării legislației canonice în practica Bisericii Ortodoxe privind căsătoriile ortodocșilor cu catolicii latini..

II. Căsătoriile mixte în teoria și practica Patriarhiei de Constantinopol. Influențarea jurisprudenței ortodoxe..

III. Căsătoriile mixte în Biserica Ortodoxă Română. De la legea de stat la dreptul particular al Bisericii..

IV. Stadiul actual privind căsătoriile mixte în dialogul interortodox și ortodoxo-romano-catolic...

1. *Căsătoriile mixte în dialogul interortodox..*
2. *Căsătoriile mixte și dialogul ortodoxo-catolic..*
3. *O evaluare ortodoxă a căsătoriilor mixte între catolici și ortodocși..*

CAPITOLUL VI

Calitatea de membru deplin al Bisericii prin Botezul valid. Căsătoriile mixte între convertirea la Ortodoxie după acrivie și recunoașterea botezului eterodox prin iconomie.

- I. Practica aplicării iconomiei bisericești în administrarea căsătoriilor mixte...
- II. Căsătoriile mixte între convertirea la Ortodoxie (can. 14 IV ec.) și recunoașterea Botezului eterodox prin iconomie..
 1. *Iconomia, mijloc de recunoaștere a Tainelor eterodocșilor.*
 2. *Recunoașterea validității Botezului prin iconomie și convertirea eterodocșilor la Ortodoxie.*
 - a. *Aplicarea principiului canonic al iconomiei bisericești în dreptul sacramental canonic.*
 - b. *Validitatea Botezului și primirea eterodocșilor la Ortodoxie*

CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE.

BIBLIOGRAFIA GENERALĂ..

ANEXE.

Cuvinte cheie:

Legislație canonică, doctrină canonică, căsătorie mixtă, diferență de religie

Lucrarea de față, *Căsătoriile mixte. Rânduiești și norme canonice ortodoxe și romano-catolice*, este prezentată ca proiect al tezei mele de doctorat în Teologie, la disciplina Drept canonic, în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității „Ovidius” din Constanța, având conducător științific pe Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae V. Dură. Fără a se pretinde a fi o tratare exhaustivă a dreptului matrimonial canonic, foarte amplu de altfel, lucrarea se concentrează teoretic și aplicativ, conform tematicii propuse, asupra condițiilor juridico-canonică pentru administrarea căsătoriilor mixte, prin iconomie, a coliziunilor legislative privind aceste condiții și impedimente (ex. diferența de credință) prin raportare la coexistența căsătoriei civile ca obligatorie alături de căsătoria religioasă, în afara sistemului pluralist, a evoluției istorico-canonică a căsătoriilor mixte în Ortodoxie și în Catolicismul Roman și dezvoltarea tratării legislației canonice și interpretarea ei pe baza principiilor canonice de interpretare, unanim acceptate și a celor mai importante surse actuale ale doctrinei și jurisprudenței canonice din Biserica Ortodoxă și Romano-Catolică.

Lucrarea de față este structurată pe șase capitole, cu subcapitolele respective. Cele șase capitole sunt precedate de lista de abrevieri de reviste și dicționare, dar și de o introducere în care am evidențiat cadrul general al administrării căsătoriilor mixte, argumentarea tratării temei, importanța și actualitatea ei, clarificările terminologice, structura lucrării, scopul și obiectivele cercetării științifice de față, izvoarele și bibliografia secundară (auxiliară) și metodologia cercetării. După dezvoltarea temei pe parcursul celor șase capitole vaste, lucrarea cuprinde și concluzii și perspective, bibliografia generală și anexele.

În societățile multiculturale actuale, în cadrul cărora se află inevitabil comunități de credințe diferite, prezența căsătoriilor mixte nu poate fi evitată și nici ignorată, ele constituind cu adevărat un mijloc de întâlnire religioasă, dar și o posibilitate de cunoaștere și de respect reciproc pentru aceste comunități și pentru credințele diferite ale soților. Deși reacțiile canoniștilor și ale teologilor au fost diferite, Biserica raportându-se la acestea în funcție de nevoile pastorale locale și ale timpurilor respective, în limitele dintre acivie canonică și aplicarea iconomiei bisericești în sens de pogorământ, unirea legală, validă, a soților în căsătorii mixte a contribuit și la întărirea și stabilitatea comunităților religioase mixte, deși s-au făcut și abuzuri în sensul exploatarei căsătoriei¹ numai în scopul asigurării unității religioase într-o anumită comunitate multiculturală. Astfel, reținem că întotdeauna contextul socio-politic existent, precum și condițiile materiale obiective în care Biserica și-a desfășurat activitatea, au avut o contribuție importantă la dezvoltarea problematicii căsătoriilor mixte. Din păcate, căsătoria, care este taina iubirii² prin excelență și imagine a Împărăției lui Dumnezeu, ridică într-o societate secularizată numeroase probleme³, chiar conflicte, determinându-ne să manifestăm o atenție deosebită, să ne aplecăm spre o cercetare aprofundată, cu responsabilitate, pentru găsirea celor mai potrivite soluții juridico-canonică și

¹ Grigorios D. PPATHOMAS, *Un comunitarism eclezial deschis: Căsătorii cu disparitate de cult-mixte și convertirile adulților*, trad. din franceză de Iulian Mihai L. Constantinescu, după art. *Un communautarisme ecclésial ouvert : Mariages dispar-mixtes et conversions d'adultes.*, în *Le Feu sur la Terre, Mélanges offerts au Père Boris Bobrinskoy pour son 80e anniversaire*, Paris, éd. des Presses Saint-Serge de l'Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge (coll. *Analecta Sergiana*, n° 3), 2005, p. 183-191, în *Mitropolia Olteniei*, LXI (2009), nr. 5-8, p. 206.

² A se vedea H. CAZELLES, *Mariage: dans le Nouveau Testament*, în DBS, (1957), nr. 5, p. 926-935; J. BONSIRVEN, *Théologie du Nouveau Testament*, Paris, 1951, p. 143-144; E. LOEWESTAM, *Le mariage dans le Nouveau Testament*, Lund, 1950 (în limba suedeză, cu rezumat în limba engleză), p. 296-297; Paul EVDOKIMOV, *Sacrement de l'amour. Le mystère conjugal à la lumière de la tradition orthodoxe*, Paris, 1980, p. 9.

³ A se vedea detalii la Richard Joseph RYAN, *The Canonical Status of marriages attempted before civil authorities*, The Catholic University of America, Washington, 1989, p. 10

pastorale în limitele dispozițiilor canonice și ale tradiției canonice în general pe baza jurisprudenței doctrinare.

Instituția căsătoriei a fost influențată inevitabil de-a lungul secolelor de valorile creștine, la acestea adăugându-se particularitățile culturale, socio-politice și mentalitatea societății din anumite perioade, care la rândul lor au constituit un adevărat izvor material al Dreptului canonic matrimonial. Aceasta se poate vedea și din faptul că „după dezvoltarea creștinismului și apariția statelor creștine, se constată avansarea spre fuziunea între actul civil constitutiv al căsătoriei și actul sacramental de întemeiere a familiei creștine. În perioadele de răcire a societății față de valorile creștine se produce o distanțare între căsătorie și Taina Nuntii și chiar o diluare a noțiunii de familie și în cele din urmă a valorilor familiale în general”⁴. În contextul actual, când constatăm o scădere a disciplinei canonice, nu se mai poate vorbi de rigoare canonică și „chiar din Biserică se ridică voci care relativizează rolul tradiției canonice și îl reduc pur și simplu la un sistem de norme de la care se poate face pogorământ, pentru fiecare caz în parte, ajungându-se ca Biserica să trăiască într-o vreme în care ceea ce ar trebui să fie excepție, devine adesea regulă, iar regula, deși enunțată, este aplicată doar ca excepție”⁵. Prin urmare, Biserica Ortodoxă a manifestat de-a lungul secolelor respect față de propria legislație canonică, față de rigoarea acriviei canonice, în același timp, având în vedere misiunea ei, scopul ei, a manifestat prudență, aplicând principiul economiei bisericești⁶. În etape diferite, în funcție de împrejurări, de nevoile pastorale locale, în scopul sprijinirii misunii sale, Biserica a aplicat fie acrvia canonică, fie pogorământul în ceea ce privește căsătoriile mixte.

Tratarea problemei căsătoriilor mixte după economie, fără un abuz asupra textului dispozițiilor canonice care marchează limita maximă a acriviei canonice, a devenit o practică necesară, dar care trebuie să se păstreze în anumite limite canonice. Astfel, aplicarea principiului canonic cu fond dogmatic și juridic al economiei bisericești în domeniul căsătoriilor mixte are „rolul de a corecta în unele situații rigoarea legii, fără a se putea afirma că atitudinea pastorală a Bisericii este sinonimă cu indulgența nelimitată, evitându-se abuzul autorității competente privind acordarea dispensei”⁷. O cauză a atutudinii pastorale a Bisericii față de unirea bărbatului cu femeia în căsătorii mixte este și contextul secularizării instituției căsătoriei și al societății în general⁸. Într-o astfel de societate în care există comunități religioase numeroase, cu credințe diferite, alături de obligativitatea nejustificată a căsătoriei civile pentru căsătoria religioasă în unele țări, căsătoria este cea care marchează locul întâlnirii membrilor acestora, pe baza unor condiții juridico-canonice. Aceasta face ca problema căsătoriilor mixte să determine un răspuns concret actual, imperativ, întrucât constatăm că, din păcate, nu i se acordă o atenție cuvenită. Dificultatea acestei probleme rezidă în modul în care ne poziționăm față de ea: fie o limităm la o problemă care privește numai apartenența la o comunitate religioasă, fie există riscul a cădea în capcana exclusivismului⁹, pentru că o astfel de problemă implică în mod inevitabil libertatea umană, care a dus în numeroase cazuri la duble apartenențe religioase, cu implicații negative asupra corpului eclezial. Prin urmare, astăzi, existența căsătoriilor mixte trebuie să evite convertirile

⁴ Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, în *Studii Teologice*, VIII (2012), nr. 1, p. 180.

⁵ *Ibidem*.

⁶ A se vedea Pierre L'HUILLIER, *L'espace du principe d'« économie » dans le domaine matrimoniale*, în RDC, t. XXVIII (1978), nr. 1, p. 44; Damaskinos PAPANDREOU, *Saint et Grand Concile de l'Église Orthodoxe*, în *Contacts*, sem. IV (1972), nr. 80, p. 10; K. DUCHATELEZ, *Pour une valorisation de l'économie ecclésiale au Grand Concile orthodoxe*, în NRT (2002), nr. 124, p. 565 ș.u.

⁷ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii. De la acrvia canonică la economia bisericească*, Editura Universitaria, Craiova, 2010, p. 110.

⁸ Gerhard ROBBERS, *Etat et Eglises dans l'Union Européenne*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1997, p. 76; A. ESMEIN, *Le mariage en droit canonique*, vol. I, Paris, 1891, p. 38.

⁹ A se vedea Bruno GIANESIN, *Matrimoni misti*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1991, p. 48-49.

forțate, adică lipsa integrării libere și voluntare în sânul unei comunități religioase și implicit dubla apartenență religioasă¹⁰.

Dar, în contextul lumii actuale, când există o mobilitate umană intensă, această problemă a căsătoriilor mixte tinde să se acutizeze, impunându-se mai ales în comunitățile din diaspora. În Occidentul majoritar catolic și protestant, ortodocșii intră inevitabil în relații sociale cu cei de alte confesiuni, întemeindu-se frecvent familii care se fundamentează pe căsătorii mixte, adică acele căsătorii între persoane de credințe diferite care au aderat liber la comunități de credințe, valori, tradiții, mentalități diferite. De precizat este faptul că în cadrul acestor comunități există jurisdicții diferite și ale altor Biserici Ortodoxe locale, clericii români trebuind să respecte disciplina Bisericii noastre, asigurând „o pastorație conformă cu hotărârile instanțelor ierarhice ortodoxe române, dar în același timp nu pot pierde din vedere atitudinea confrăților noștri deoarece, altfel, rigoarea poate fi percepută de păstoriți drept exces de zel și lipsă de disponibilitate, iar pogorământul poate fi considerat ca neorânduială”¹¹.

Avându-se întotdeauna în vedere aceste împrejurări, este important să se conștientizeze importanța transunerii în viața practică a Bisericii învățătura de credință, normele canonice și principiile ei de organizare și funcționare, pentru a nu se înțelege greșit aplicarea economiei bisericești, inevitabilă în contextul administrării căsătoriilor mixte.

Mântuitorul nostru Iisus Hristos ne îndeamnă să manifestăm înțelegere față de cei ce manifestă dorința de a se apropia de Biserica lui Hristos, căci „pe cel ce vine la Mine nu-l voi scoate afară” (Ioan VI, 37), în același timp trebuind să cunoaștem care sunt limitele acestei disponibilități. De aceea, îngăduința Bisericii față de cei ce nu sunt membrii ei, dar valid botezați prin iconomie, trebuie să nu fie înțeleasă în sens de slăbiciune sau de nesocotire a propriei misiuni, ci ca un mijloc de manifestare a economiei¹², în sensul corect al termenului, de bună-chivernisire a tuturor mijloacelor de mântuire puse la dispoziția Bisericii de către Mântuitorul Hristos spre mântuirea credincioșilor. Cu toate acestea, Biserica a conștientizat de-a lungul vremii complexitatea fenomenului privind căsătoriile mixte, mai ales în contextul în care „diferențele de mentalitate și de valori nu sunt luate serios, acestea pot provoca dezechilibre care pun viața de familie în mare dificultate, și pot duce chiar la punerea în pericol a desăvârșirii soților și a copiilor”¹³.

Sfinții Părinți ai Bisericii s-au pronunțat în cazul căsătoriilor între persoane de credințe diferite, arătând mai degrabă intransigență decât îngăduință, însă aceasta trebuie interpretat corect raportându-ne și la contextul istoric și al vieții practice bisericești¹⁴. Sfântul Ignatie al Antiohiei a condamnat căsătoriile creștinilor cu necreștinii, arătând că unirea creștinilor în căsătorie trebuie să fie după Dumnezeu și nu după patimi¹⁵. Accentuând unitatea de credință a soților, Sfântul Ioan Gură de Aur a dezvoltat importanța conservării credinței creștine, unitatea de credință a soților ducând la realizarea marelui mister care este căsătoria creștină¹⁶. Prin urmare, Biserica a reținut în legislația ei canonică, începând cu secolul al IV-lea, imposibilitatea încheierii căsătoriilor între persoane de credințe diferite, interzicându-le după acrivie, existând și unele posibilități de dispensă, cu respectarea strictă a condițiilor

¹⁰ Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, p. 205.

¹¹ *Ibidem*, p. 167.

¹² ****Iconomia în Biserica Ortodoxă* (Referat al Comisiei interortodoxe pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod, întrunită la Chambésy între 16 și 28 iulie 1971, în O, XXIV (1972), nr. 2, p. 285; a se vedea și A. de HALLEUX, *L'économie dans le premier canon de Basile*, în ETL (1986), nr. 62, p. 381-392.

¹³ Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, p. 167.

¹⁴ A se vedea detalii la Ioan COZMA, *Căsătoriile mixte în teoria și practica Bisericii Ortodoxe*, în Altarul Reîntregirii, nr. 2/2010, p. 147.

¹⁵ Sanctii Ignatii, *Epistola ad Policarpum*, V, Quid conjuges, caelibes, sponsos, moneat episcopus, în PG 5, col. 723: „ut nuptiae secundum Dominum sint, non secundum cupiditatem”.

¹⁶ S. Joannis Chrysostomi, *In epistula I ad Cor.*, hom. 19, în PG 61, col. 155.

canonice (can. 14 IV ec.). Urmând învățăturii Sfântului Apostol Pavel care a interzis însoțirea cu cei necredincioși (Cf. can. 72 Trulan), Biserica Ortodoxă a considerat că unirile mixte în căsătorie, după credința soților, sunt impedimente relative, prohibitive, condamnând fără rezervă orice însoțire cu ereticii sau cu schismaticii (can. 45, 66 apost.; 32, 33, 34, 37-39 Laodiceea), chiar și la rugăciune¹⁷.

Din legislația canonică se poate constata că Biserica a îngăduit căsătoria între un ortodox și un eterodox, condiția impusă de norma canonică fiind convertirea la credința creștină. Deci se cere în mod expres părții eterodoxe să se angajeze pe calea credinței adevărate. Astfel, „textele canonice se pronunță împotriva căsătoriilor mixte săvârșite pur și simplu, fără un discernământ pastoral (canonul 10 Laodiceea) prin asumarea de Biserică a unei familii constituite dintr-un convertit și un neortodox (canonul 72 Trulan), arătându-se că respingerea căsătoriilor mixte nu are un caracter doctrinar, ci unul pastoral-disciplinar”¹⁸. Consecința acestui fapt a fost că, după propriile nevoi locale pastorale, Bisericile locale autocefale au dispus hotărâri, fie după acrivia canonică, fie prin aplicarea pogorământului.

Poziția canonică a Bisericii era că o căsătorie încheiată între un credincios și un necredincios nu poate fi numită căsătorie, în acest sens canonistul bizantin al secolului al XII-lea, Teodor Balsamon, în virtutea canonului 72 Trulan, arătând că dacă soțul de o altă credință nu vrea să-și urmeze soțul credincios și vrea să se separe, atunci căsătoria trebuie să se desfacă. Așadar, canonul 72 Trulan, relevant și devenit clasic pentru practica bisericească în domeniul căsătoriilor mixte, introduce în mod explicit în legislația canonică impedimentul relativ al căsătoriei mixte, în cele două accepțiuni ale sale: 1. credincios al Bisericii, ca membru deplin prin botez valid, cu eretic și 2. credincios cu nebotezat sau eretic). În consecință, în practica Bisericii, cei ce încheiau căsătorii cu persoane de o altă credință erau supuși pedepsei excomunicării, unirea lor în căsătorie urmând a fi declarată nulă. Rațiunea teologică a interzicerii căsătoriilor între credincioșii Bisericii și cei de credințe diferite a fost argumentată cu incompatibilitatea care există între un membru al Bisericii prin botez și un eretic sau păgân, asemănată în textul canonului 72 Trulan cu cea dintre oaie și lup sau cea dintre cei aparținători lui Hristos și cei păcătoși¹⁹.

Prin urmare, analizând cu atenție textul canoanelor²⁰ privind problematica unirilor mixte în căsătorie se poate observa o evoluție în funcție de contextul istoric²¹, de practicile existente într-un loc sau timp sau în funcție de legislația civilă care influența inevitabil funcțiunea legislativă a Bisericii. Așadar, „observând tematica pe care o au canoanele, inclusiv în problema căsătoriilor mixte, putem înțelege tipul de situații cu care s-a confruntat Biserica în diferite perioade istorice. Interzicerea expresă a unui anumit lucru sau a unei anumite practici, arată și existența unei realități pastorale concrete, față de care Biserica ia atitudine”²².

Însă, fără a ne raporta numai la textul canoanelor, care constituie un izvor formal important al Dreptului canonic al căsătoriilor mixte sau la întregul cuprins al Tradiției canonice a Bisericii, trebuie observat că după epoca sinoadelor ecumenice puterea Bisericii de

¹⁷ N. V. DURĂ, *Mărturii ale Tradiției ortodoxe, biblice și patristice despre rugăciune*, în MMS, LX (1984), nr. 1-3, p. 95.

¹⁸ Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, p. 180.

¹⁹ Dimitrios SALACHAS, *Il Diritto canonico delle Chiese orientali nel primo millennio*, Roma-Bologna, Edizioni Dehoniane, 1997, p. 269.

²⁰ Sfintele Canoanele din Colecția fundamentală de canoane a Bisericii Ortodoxe care reglementează celebrarea căsătoriilor mixte sunt următoarele: canonul 10 Laodiceea (343), canonul 31 Laodiceea (343), canonul 21 Cartagina (419), canonul 14 IV ec. (451) și canonul 72 Trulan (691-692), dar și canonul 23 al Sfântului Ioan Postitorul (619), a se vedea Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, București, 1992.

²¹ Jean GAUDEMET, *Le mariage en Occident. Les mœurs et le droit*, Cerf, Paris, 1987, p. 70-155.

²² Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, p. 170.

a legifera în domeniul sacramental, al căsătoriilor mixte, nu s-a împușinat²³, Biserica putând să legifereze prin organisme sale colegiale sau individuale (unipersonale) după necesitățile proprii, după nevoile pastorale dintr-o anumită perioadă pentru a da întotdeauna răspuns actual la problemele ridicate în viața Bisericii.

Prin urmare, lucrarea este rodul propriilor cercetări, de mai mulți ani, în domeniul dreptului canonic, a activității mele de documentare și de cercetare științifică privind evoluția legislativă juridico-canonică și practica pastoral-canonică a căsătoriilor mixte în Orient și în Apus, precum și aprofundarea stadiului actual al administrării căsătoriilor mixte, dar și al cercetării la nivel academic a domeniului.

Actualitatea temei și deci importanța ei pentru cercetarea canonică actuală este dată de faptul că în Biserica Ortodoxă, în ultimele decenii, mai ales după debutul Conferințelor Panortodoxe de la Rodos (1961, 1963, 1964), dar mai ales după cea de-a II-a Conferință Panortodoxă Presinodală de la Chambesy/Geneva (Centrul Patriarhiei Ecumenice), problema administrării căsătoriilor mixte a fost luată oficial în discuție la nivel interortodox pentru a se ajunge la un acord interortodox prin hotărâri de principiu privind limitele iconomiei bisericești în practica bisericească locală, ținându-se cont de particularitățile și de necesitățile pastorale locale. Importanța căsătoriilor mixte, a cercetării ei la nivel academic, se poate observa și din abordarea acestei teme la nivel panortodox prin punerea ei pe agenda Conferințelor și a Comisiilor interortodoxe pregătitoare, pentru luarea de decizii fără caracter general și obligatoriu (de principiu) și propunerea lor pentru adoptarea de către autoritatea supremă în Ortodoxie, Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, sinod cu caracter ecumenic.

Așadar, conștientizarea importanței tematicii privind căsătoriile mixte, a tratării ei unitar la nivel panortodox și prin urmare cercetarea lor științifică s-a făcut în Ortodoxie începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, tocmai pentru că începând cu secolul al XX-lea, căsătoriile mixte se celebrau „de plin drept”, fără a se mai întări ideea aplicării iconomiei bisericești²⁴. Nu exista o practică unitară în Ortodoxie, în general practica Patriarhiei Ecumenice influențând și jurisprudența Bisericilor locale. Necunoașterea limitelor iconomiei bisericești a făcut ca această problemă a căsătoriilor mixte să devină complexă. În perioada amintită, căsătoriile mixte au fost chiar „instituționalizate”, prin acceptarea lor de către Patriarhia Ecumenică și de alte Biserici Ortodoxe autocefale. Pentru a se fundamenta această practică a celebrării căsătoriilor mixte, nu s-a mai apelat la iconomia bisericească ci la găsirea bazei canonice care să o justifice. Aceasta a dus la dezvoltarea studiilor de drept canonic, deși prea puține raportat la amploarea acestora în sânul Bisericii Romano-Catolice, de după Vatican II.

Problema căsătoriilor mixte s-a acutizat și prin raportarea la dialogul oficial cu Biserica Romano-Catolică, opiniile canoniștilor și ale Bisericilor Ortodoxe locale fiind diferite. Abordarea tematicii la nivel interortodox, cu evidențierea hotărârilor de la Chambesy din 1982, discutabile din perspectiva limitelor iconomiei bisericești, s-a dezvoltat în paralel cu dialogul ortodoxo-catolic. După începerea oficială a dialogului cu Biserica Romano-Catolică s-a luat în discuție recunoașterea căsătoriilor mixte dintre un ortodox și un catolic celebrate numai în fața preotului catolic²⁵. Dar, constatăm că această problemă i-a divizat pe canoniștii ortodocși, unii respingând cu fermitate, după acrvia canonică, validitatea căsătoriilor

²³ Ioan N. FLOCA, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, EIBMBOR, București, 1990, p. 209.

²⁴ N. PANTAZOPOULOS, *Κεπήνιον. Συμβολή ἔρευναν του θερμοῦ τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, în *Mélanges Alexandre Litzéropoulos*, Atena, 1985, p. 205-235.

²⁵ A se vedea Liviu STAN, *Căsătoriile mixte și ultimele măsuri luate de Vatican în privința lor*, p. 487-494; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „*Mixta religio*” după dreptul canonic matrimonial al Bisericii Romano-Catolice, în *Altarul Reintegrării*, nr. 2 (2009), p.133-164; Maximilian PAL, *Căsătoriile mixte în legislația Bisericii Catolice: aspecte istorico-juridice*, în *Studia Theologica*, IV, nr. 4 (2006), p. 479.

celebrate numai de către preoții catolici, alții recunoscându-le pe baza succesiunii apostolice a Bisericii Romano-Catolice și, prin urmare, și caracterul de taină al căsătoriei, însă prin iconomie în sens de pogorământ, principul canonic fiind că toate tainele administrate în afara Bisericii Ortodoxe pot fi recunoscute numai prin iconomie. Bisericele Ortodoxe din Rusia, Polonia, Serbia, Cehia și Slovacia, mult mai deschise aplicării iconomiei bisericești, recunosc căsătoria mixtă dintre un credincios ortodox și un catolic săvârșită în fața preotului catolic, dar cu condiția ca toți copiii rezultați dintr-o astfel de căsătorie să fie botezați și educați în credința ortodoxă²⁶. Însă, Biserica Ortodoxă a Greciei și Biserica Ortodoxă a Ciprului, urmând acrivia canonică, au condiționat validitatea acestei căsătorii, între un ortodox și un catolic, de existența prealabilă a aprobării episcopului competent și de celebrarea ei numai în ritul ortodox de către un preot ortodox²⁷. Biserica Ortodoxă Română a rămas fidelă legislației și tradiției canonice ortodoxe care a primit deplin expresie în propria legislație particulară, mai precis în „Regulamentul de procedură al instanțelor disciplinare și de judecată ale Bisericii Ortodoxe Române” (art. 47)²⁸. Prin acest regulament se permite, numai în principiu, celebrarea căsătoriilor doar între ortodocși, cei de alt cult fiind obligați să se convertească la credința ortodoxă (can. 14 IV ec.; 72 Trulan). Numai excepțional și nu ca practică, unirea în căsătoriile mixte se pot administra, dar numai cu dispensă prealabilă de la episcopul ortodox competent și cu promisiunea solemnă a părții eterodoxe de a nu se opune botezării și educării copiilor în credința ortodoxă. Însă, pentru favoarea credinței, dispensa poate fi refuzată de episcopul competent dacă se constată că există pericolul ca soțul ortodox sau copiii rezultați din căsătorie să fie determinați să îmbrățișeze credința eterodoxă a celuilalt soț.

Evoluția practicii canonice, precum și distincțiile regăsite în doctrina canonică fac această temă de maximă actualitate, importanța ei determinându-mă personal s-o abordez la nivel științific prin evaluarea legislației canonice și a opiniilor canoniștilor clasici și actuali asupra căsătoriilor mixte. Pe lângă schimbările existente în Biserica Ortodoxă, după loc și după timp, practica variind permanent de la limitele canonice ale acriviei spre limitele iconomiei bisericești în funcție și de nevoile pastorale locale, la toate acestea se mai adaugă și noutățile canonice apărute în Biserica Romano-Catolică și deci în dialogul oficial cu această Biserică, după Vatican II (1962-1965).

În Biserica Romano-Catolică, administrarea căsătoriilor mixte a devenit un subiect important începând cu prima jumătate a secolului al XX-lea, făcând obiectul numeroaselor acte emise de papalitate atât înainte cât și după Conciliul pastoral Vatican II, toate aceste contribuții papale și respectiv eforturi ale Bisericii Romano-Catolice de deschidere spre celelalte Biserici stând la baza actualului Cod de drept canonic din 1983. Dacă înainte de Vatican II, sub imperiul dispozițiilor canonice ale vechiului Cod canonic din 1917, s-a manifestat reticență față de căsătoriile mixte, acestea fiind privite ca impedimente prohibitive, astăzi, prin noul Cod canonic din 1983, căsătoriile mixte nu mai constituie impedimente prohibitive, putând fi administrate, dar urmându-se forma canonică. Ceea ce a schimbat radical poziția Bisericii Romano-Catolice față de căsătoriile mixte, după Vatican II, încă înainte de adoptarea noului Cod canonic (1983), este *Motu Proprio Matrimonia mixta* (31 martie 1970)²⁹, de reală importanță și care constituie baza reglementărilor actuale în vigoare³⁰.

În documentele papale și conciliare se face mențiunea existenței a trei tipuri de căsătorii mixte, anume căsătoria catolicilor cu creștini orientali necatolici, căsătoria catolicilor

²⁶ Joseph PRADER, *La legislazione matrimoniale latina e orientale. Problemi interecclesiali interconfessionali e interreligiosi*, Roma, Edizioni Dehoniane, 1993, p. 66.

²⁷ Cf. Dimitrios SALACHAS, *Mariage civil et mariage religieux en Grece*, în *Apollinaris*, nr. 58 (1985), p. 701-704.

²⁸ A se vedea ****Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, EIBMBOR, București, 1953.

²⁹ PAULUS VI, *Litterae apostolicae motu proprio datae Matrimonia mixta*, quibus Normae de matrimoniis mixtis statuuntur, 31 martii 1970, în *AAS*, LXII (1970), p. 257.

³⁰ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 215.

cu necatolici care nu sunt de rit oriental și căsătoria catolicilor cu nebotezați, acestea din urmă fiind numite cu disparitate de cult și impunând un regim special, acela al dispensei, după o procedură diferită. În lucrarea de față, dată fiind importanța lui Motu Proprio „Matrimonia mixta” din 31 martie 1970, am dezvoltat doctrina canonică privind această lege cadru și respectiv dispozițiile care au urmat la nivel local (*Noile dispoziții* ale episcopatului din Franța), ținând cont de faptul că Motu Proprio „Matrimonia mixta” (1970) a operat în cadrul rigid creat de dispozițiile canonice ostile căsătoriilor mixte ale Codului canonic din 1917. Totuși a reușit să simplifice regimul căsătoriilor mixte, Conferințele episcopale având competența necesară să precizeze regulile generale ale legii cadru.

În contextul general creat de noua lege liberală, Conferințele pot înăspri reglementările legale, existând și o oarecare marjă de interpretare între litera legii și aplicarea dispozițiilor prin norme de aplicare pentru Ordinariul locului, care acordă dispense³¹ sau pentru tribunalele bisericești cu competență în judecarea cauzelor de nulitate. Motu Proprio din 1970 a servit la noua codificare din timpul papei Ioan Paul al II-lea din 1983³², dispozițiile ei constituind un capitol special în noul cod privind căsătoriile mixte, anume capitolul VI (can. 1124-1129).

Pe baza legislației canonice ortodoxe și romano-catolice, a evoluției ei, a schimbărilor survenite la nivel pastoral local privind administrarea căsătoriilor mixte în limitele rezonabile ale economiei bisericești, fără devalorizarea legislației canonice, s-au dezvoltat în doctrina canonică diferite lucrări de specialitate care au vizat tratarea căsătoriilor mixte, din perspectivă sistematică și istorico-canonică, atât în Ortodoxie, cât și în Biserica Romano-Catolică, fără a regăsi în bibliografia ortodoxă lucrări actuale de referință în domeniu, cele care există fiind prea puține și tratează această problemă cu accent teologic-dogmatic și mai puțin juridico-canonic. Spre deosebire de Ortodoxie, în Biserica Romano-Catolică cercetarea științifică s-a dezvoltat, în domeniul matrimonial găsind o vastă bibliografie³³ de specialitate și numeroase perspective canonice propuse de canoniștii actuali romano-catolici. Este cert faptul că lucrările științifice de drept canonic, cu o viziune juridico-canonică actuală asupra condițiilor, a impedimentelor relative privind administrarea căsătoriilor mixte între acrivie și iconomie, nu s-au impus în cercetarea științifică din Biserica Ortodoxă Română. Există numai câteva lucrări și articole ale canoniștilor consacrați, după cum se va vedea din sursele utilizate și materializate în aparatul critic.

Această lipsă existentă în cercetarea științifică de specialitate am încercat s-o acopăr prin prezenta lucrare în domeniul dreptului canonic matrimonial privind căsătoriile mixte în Ortodoxie și în Catolicismul Roman, raportat la dimensiunea juridică a căsătoriei civile³⁴, dar și la perspectivele căsătoriilor mixte între credincioșii ortodocși și catolici latini. În acest context, mi-am propus redactarea unei teze de doctorat care, prin efortul personal, să poată contribui la dezvoltarea doctrinei canonice în Biserica Ortodoxă Română, să fie un pas înainte, pe baza studierii aprofundate a stadiului actual al cercetării, fiind o expunere sistematică și critic-comparativă a dimensiunii juridico-canonică a administrării căsătoriilor mixte, dar și o

³¹ A se vedea Louis DE NAUROIS, *Les mariages mixtes. Esquisse de sociologie et de droit religieux comparé*, în RDC, t. XX (1970), nr. 3, p. 218-219 (nota 20).

³² Pier V. AIMONE, *Le droit des sacrements*, Fribourg, 2002, p. 17.

³³ În Biserica Romano-Catolică, câteva lucrări importante: Jacques VERNAY, *L'Eglise Catholique casse-t-elle le mariage?*, Ed. Fleurus/Tardy, Lyon, 1990; Jacques VERNAY, *Les dissolutions du lien matrimonial en droit canonique*, în AC, t. XXXII, 1989; Jacques VERNAY, *Le mariage civil en droit canonique*, în *Mariage civil et mariage canonique*, Téqui, Paris, 1985; Michel LEGRAIN, *Les divorcés remariés*, Centurion, Paris, 1987; Armand LE BOURGEOIS, *Chrétiens divorcés remariés*, Desclée de Brouwer, Paris, 1990; Patrick VALDRINI, Jean-Paul DURAND, Olivier ECHAPPE, Jacques VERNAY, *Droit canonique*, éd. Ile, Dalloz, Paris, 1999; Gaston CANDELIER, *Le droit de l'Eglise au service des époux*, Cerf, Paris, 1999; Roger PARALIEU, *Guide pratique du Code de droit canonique*, Ed. Tardy, 1985; Alain SERIAUX, *Droit canonique*, PUF, Paris, 1996; *Dictionnaire de théologie catholique*, „Mariage”, t. IX, p. IIème, Paris, 1927.

³⁴ A se vedea Patriciu VLAICU, *Biserica Ortodoxă în fața problematicei căsătoriilor mixte*, p. 170.

abordare ecleziologico-canonică a acestei teme complexe în cadrul juridic rigid. În timpul cercetărilor mele științifice, sub coordonarea eruditului canonist, Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae V. Dură, am încercat o aprofundare cât mai completă a aspectelor juridico-canonică privind exercitarea puterii sfințitoare în administrarea canonică a Sfintei Taine a Cununii pentru persoane de credințe diferite. Astfel, am constatat multitudinea de probleme care se impun cu necesitate a fi tratate, dezvoltate și cercetate cu atenție, cu seriozitate și cu responsabilitate față de teologia Dreptului nostru ortodox, conștientizând că teologii și canoniștii Bisericii Ortodoxe Române pot contribui esențial la întărirea disciplinei canonice a căsătoriilor mixte, responsabilizând factorii bisericești competenți asupra importanței temei și asupra faptului că aplicarea iconomiei bisericești nu poate echivala cu ignorarea dispozițiilor canonice în domeniu.

Așadar, actualitatea și deci importanța temei, din cele expuse mai sus, sunt de netăgăduit, determinându-mă să mă aplec spre cercetarea științifică a domeniului dreptului canonic matrimonial privind administrarea căsătoriilor mixte. Importanța temei reiese și din problemele actuale apărute în societatea secularizată din țara noastră privind căsătoriile între persoane de credințe, culturi și mentalități diferite, practicarea căsătoriilor mixte cerând răspunsuri actuale ale teologilor și canoniștilor. Este o îndatorire a canoniștilor Bisericii noastre să afirme cu tărie disciplina canonică ortodoxă, promovând tradiția canonică a Bisericii privind căsătoriile mixte și să stabilească limitele iconomiei bisericești pentru evitarea abuzului asupra dispozițiilor canonice prin lipsa de interpretare și de înțelegere corectă a ansamblului legislației canonice.

CAPITOLUL I: *Unirea de credință a bărbatului cu femeia în căsătorie – Taină a Bisericii și instituție socio-juridică.* În acest capitol introductiv am subliniat caracterul de taină al căsătoriei în Biserica Ortodoxă, cu efecte asupra poziției ortodoxe în ceea ce privește administrarea căsătoriilor mixte. După sublinierea câtorva aspecte privind căsătoria și unirea matrimoniale mixte în perioada Vechiului Testament, am arătat evoluția sensului unirii bărbatului cu femeia în Noul Testament, întrucât adevăratul ei sens, căsătoria îl găsește în Noul Testament, unirea bărbatului cu femeia în căsătorie fiind ridicată în ordinea harului, adică primind caracter de taină, prin îndeplinirea condițiilor impuse cu responsabilitate de Biserica lui Hristos. Astfel, căsătoria primește o nouă semnificație³⁵, fiind taină în Hristos și în Biserica Lui, iar „Cununia este Taina care inserează obiectiv unirea celor doi soți în relația strânsă și ființială a Bisericii cu Hristos”³⁶. Unirea celor doi soți în căsătorie, bărbat și femeie, este taină mare, o „Taină a Iubirii lui Dumnezeu”³⁷, în scopul desăvârșirii omului în comuniunea plină de credință și de iubire a familiei creștine. Sfântul Apostol Pavel³⁸ numește căsătoria „taină”, prin această idee arătând că „în căsătorie omul are posibilitatea să realizeze o parte importantă din scopul pentru care a fost creat, de a intra în Împărăția vieții veșnice prin Învierea lui Hristos”³⁹, căsătoria fiind unică în Împărăția lui Dumnezeu, „o adevărată căsătorie creștină nu poate fi decât unică, nu în virtutea unei legi abstracte sau a unui principiu

³⁵ Jean MEYENDORFF, *Le mariage...*, p. 12; Nicolae CHIFĂR, *Taina Nunții după învățătura Sfinților Părinți*, în *Teologie și Viață*, IV (1994), nr. 5-7, p. 97-110; Gheorghe POPA, *Familia creștină: o perspectivă teologică și spirituală*, în *Teologie și Viață*, IV (1994), nr. 5-7, p. 143-154; Mihai VIZITIU, *Familia în învățătura Mântuitorului și a Sfinților Apostoli*, în *Teologie și Viață*, IV (1994), nr. 5-7, p. 25-39.

³⁶ Dumitru RADU, *Caracterul ecleziologic al Sfințelor Taine și Problema intercomuniunii*, în *Ortodoxia*, XXX (1978), nr. 1-2, p. 308.

³⁷ Vasile GAVRILĂ, *Cununia...*, p. 44.

³⁸ A se vedea detalii la Ph. – H. MENOUD, *Mariage et célibat selon saint Paul*, în *Revue de Théologie et de Philosophie*, serie 3e, I (1951), p. 21-34; F. PRAT, *La théologie de saint Paul*, ed. 38e, vol. I, Paris, 1949, p. 124-135; X. Léon-DUFOUR, *Mariage et continence selon saint Paul*, în *A la rencontre de Dieu. Mémorial Albert Gelin*, Lyon-Paris, 1961, pp. 319-329.

³⁹ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *Biserica și instituția căsătoriei...*, p. 32.

moral, ci, mai precis, pentru că ea este o *taină a Împărăției lui Dumnezeu*, introducând omul în bucuria eternă și în dragostea eternă”⁴⁰.

Însă, căsătoria nu este numai taină, ci și instituție contractuală socio-juridică. În Biserica Ortodoxă căsătoria este o Sfântă Taină, pe când în Biserica Romano-Catolică „alianța matrimonială” este atât sacrament, cât și contract (can. 1055), ajungându-se chiar la identificarea „căsătoriei-taină” cu „căsătoria-contract”⁴¹ și deci la recunoașterea căsătoriilor mixte.

De la legislația canonică a Codului canonic din 1917 la actualul Cod canonic din 1983 se poate remarca o evoluție, în sensul că s-a trecut de la accentuarea caracterului contractual al căsătoriei între botezați (can. 1012 §1) la definirea căsătoriei ca „alianță”, fiind o „comuniune pentru toată viața” în scopul împlinirii binelui soților și a nașterii și educării copiilor (can. 1055 §1)⁴². Această alianță între soții botezați a fost ridicată de Domnul Hristos la demnitatea de sacrament (can. 1055), precizându-se că „între botezați, nu poate să existe contract matrimonial valid care să nu fie, prin însuși acest fapt, un sacrament”⁴³. Iată aici cum sunt identificate cele două realități, diferite prin natura lor, susținându-se că nu poate să existe o separație între căsătoria-sacrament și căsătoria-contract. Acest fapt se explică prin înmulțirea căsătoriilor civile ale statelor și prin diminuarea importanței căsătoriei celebrate în Biserica Romano-Catolică, necredința occidentalilor ducând chiar la negarea semnificației căsătoriei religioase.

Așadar, astăzi, dacă studiem poziția fermă a Bisericii Romano-Catolice în materie matrimonială, observăm că susține competența sa „proprie și exclusivă” în domeniu, recunoscând totuși și Statului anumite aspecte de competență în domeniu. Dar, este de precizat că această competență proprie și exclusivă a Bisericii Romano-Catolice este numai pentru cei botezați catolici, nu și pentru cei ce nu sunt catolici. Pentru a susține această teză „Biserica Apusului invocă sacramentalitatea căsătoriei, acesta fiind un puternic argument împotriva pretenției Statului de a legifera în acest domeniu pe care Biserica dorea să și-l rezerve”⁴⁴.

Tot în acest capitol am tratat despre revendicarea competenței matrimoniale de către stat și intensificarea celebrării căsătoriilor mixte. Se poate constata o evoluție civil-bisericească a legislației privind instituția căsătoriei. Deși Taina Sfintei Cununii se celebra încă din primele secole în cadrul Sfintei Liturghii, ca și celelalte Sfinte Taine ale Bisericii, existând o relație Taină-Liturghie, totuși abia din secolul al IX-lea, putem afirma că Biserica a avut un rit propriu pentru căsătorie, care s-a desprins de rânduiala liturgică a Sfintei Liturghii. Acest fapt i-a determinat pe unii canoniști să susțină că săvârșirea Cununii în afara Liturghiei s-a făcut tocmai pentru a se da posibilitatea căsătoriilor mixte cu cei de alte credințe, o practică existentă în Biserică și care nu poate fi pusă la îndoială, care nu puteau participa la Liturgia credincioșilor și nu se puteau împărtăși din Sfântul Potir al comuniunii depline, din lipsă de intercomuniune.

În domeniul matrimonial, în ceea ce privește evoluția relației Stat-Biserică, se poate spune că până în secolul al IX-lea, dreptul roman și bizantin a acordat Bisericii un control sporit asupra căsătoriei, dar nu s-a și impus obligativitatea, din punct de vedere juridic, a cununii în Biserică. În timpul împăratului Justinian (527-565), pentru ca o căsătorie să fie validă din punct de vedere juridic, se cereau existența consimțământului și celebrarea nunții. Pentru scurt timp, împăratul Justinian, printr-o ordonanță⁴⁵, îi obliga pe cetățeni, mai puțin pe păgâni și pe soldați, să-și înregistreze căsătoriile în fața unui defensor ecclesiae. Astfel, s-a

⁴⁰ Jean MEYENDORFF, *Le mariage...*, p. 23.

⁴¹ A se vedea Henry LEENHARDT, *Le mariage...*, p. 38-39.

⁴² ****Codex Iuris Canonici*, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II, promulgatus, Libreria Editrice Vaticana, 1983, p. 186; A se vedea și J. VERNAY, *Le droit canonique du mariage*, în VALDRINI, Patrick, DURAND, Jean-Paul, ECHAPPE, Olivier, VERNAY, Jacques, *Droit canonique*, Ed. Ite, Dalloz, Paris, 1999, p. 312.

⁴³ ****Codex Iuris Canonici...*, p. 186.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 37-38.

⁴⁵ Novela 74 a fost abolită prin Novela 117.

impus teza juridică după care o căsătorie se constituie printr-un act juridic determinat. Această perioadă a împăratului Justinian a fost foarte favorabilă Bisericii, din perspectiva dreptului matrimonial, el reușind să armonizeze legislația statului cu privire la căsătorie cu dispozițiile canonice ale sinoadelor, generale și obligatorii, dând aceeași autoritate constituțională canoanelor ca și legilor civile⁴⁶. Deci, s-a făcut un efort considerabil pentru realizarea unei apropieri între legislația civilă și jurisdicția bisericească în domeniul matrimonial⁴⁷.

Obligativitatea celebrării căsătoriei la Biserică a determinat, după cum susțin unii teologi și canoniști, separarea Sfintei Taine a Euharistiei de Sfânta Taină a Cununii⁴⁸, întrucât Biserica era nevoită să-i căsătorească și pe cei mai puțin vrednici de cununie, determinând promovarea unei rânduieli liturgice a căsătoriei separate de Sfânta Liturghie. Această practică, impusă în viața Bisericii pentru următoarele secole, a încurajat celebrarea căsătoriilor mixte, întrucât partea nebotezată nu avea îndatorirea împărtășirii, așa cum se făcea în cadrul Sfintei Liturghii când cei doi soți valid botezați se împărtășeau și nici nu mai era condiționată de neparticiparea în cadrul Liturghiei credincioșilor.

Deci, după perioada constantiniană, legiuitorul civil a interzis strict căsătoriile mixte, sancționându-le cu nulitatea absolută. Astfel, după cum s-a văzut, în anul 388, împăratul Valentinian II (375-392), a întărit legislația anterioară din timpul lui Constantin cel Mare (306-337), interzicând căsătoriile dintre creștini și evrei, declarându-le nule și fiind pedepsite cu pedeapsa capitală; această normă juridică a fost preluată de împăratul Theodosie I (379-395) în propriul său Cod de legi (*Cod Theod., De Judeis*, XVI, 8). În secolul al VI-lea, împăratul Justinian I (527-565) a interzis în mod expres și el căsătoriile mixte dintre creștini și evrei (*Codex Iust.* 1.9.6)⁴⁹, normă juridică regăsită și în Nomocanonul în XIV Titluri din anul 883 (XII, 2; XII, 13), Colecția fundamentală de canoane a Bisericii Ortodoxe, unde căsătoriile mixte sunt categoric interzise⁵⁰.

O primă dispoziție bisericească cu privire la căsătoriile mixte poate fi considerată cea a canonului 16 de la Elvira (305/306?), unde se interzic astfel de însoțiri sub pedeapsa excomunicării. În legătură cu căsătoriile deja încheiate, sinodul s-a declarat pentru nedizolvarea lor⁵¹. Tot din categoria canoanelor care opresc căsătoriile mixte fac parte canonul 31 Laodiceea, întărit de canonul 10 al aceluiași sinod, canonul 12 de la Hippo, canonul 14 al Sinodului al IV-a ecumenic de la Calcedon, precum și canonul 72 al Sinodului al VI-lea ecumenic (691-692). Deși se observă împotrivirea față de astfel de „împreunare nelegiuită”, totuși în anumite circumstanțe căsătoriile mixte sunt îngăduite cu condiția ca partea eterodoxă să făgăduiască trecerea la Ortodoxie, adică ea va deveni prin primirea Sfintei Taine a Botezului subiect de drept, cu drepturi și îndatoriri, în cadrul comunității ortodoxe⁵², după cum se va vedea detaliat mai jos.

În ceea ce privește revendicarea competenței matrimoniale de către statele europene și întărirea instituției căsătoriei civile, am subliniat faptul că secularizarea căsătoriei a atins apogeul în urma Revoluției franceze din 1789, deși încă dinainte începuse o vastă mișcare de secularizare (secolul al XIV-lea) care s-a impus tot mai mult în Europa⁵³. Ideile revoluționare ale secolului al XVIII-lea au influențat decisiv laicizarea tuturor instituțiilor, inclusiv

⁴⁶ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *Biserica și instituția căsătoriei...*, p. 39.

⁴⁷ Traian COSTEA, *Căsătoria din punct de vedere istoric, dogmatic și canonic*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1935, p. 18.

⁴⁸ Karl RITZER, *Le Mariage...*, p. 163-191.

⁴⁹ Bruno GIANESIN, *Matrimoni misti*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1991, p. 48-49.

⁵⁰ A se vedea aici J. B. PITRA ed., *Juris ecclesiastici Graecorum. Historia et monumenta*, vol. II, Romae, 1864-1868, p. 608-612.

⁵¹ Philip SCHARF, *History of the Christian church...*, p. 332.

⁵² Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii. De la acrivia canonică la iconomia bisericească*, Editura Universitaria, Craiova, 2010, p. 189.

⁵³ Jean GAUDEMET, *Le mariage en Occident. Les mœurs et le droit*, Cerf, Paris, 1987, p. 375.

căsătoria care se afirmase în timp ca fiind o instituție tradițională a Bisericii⁵⁴. Această laicizare și slăbire a conștiinței credincioșilor Bisericii de a primi în Biserică binecuvântarea unirii matrimoniale cu îndeplinirea tuturor condițiilor canonice au dus treptat la încurajarea căsătoriilor mixte între persoane de credințe diferite. Cei ce încheiau în acest spirit laicizant căsătorii civile în fața autorităților de stat, fără a găsi vreun impediment sau piedică în acest sens, își manifestau uneori dorința de a li se administra cununia în Biserică. Aici apar, de fapt, coliziunile legislative, dar și forțarea Bisericii de a face abuz de aplicare a iconomiei bisericești pentru evitarea încurajării concubinajului.

În Franța, țară a cărei legislație a influențat multe dintre țările europene, au existat numeroase tensiuni în relația Stat-Biserică privind revendicarea domeniului matrimonial. Din secolul al XVI-lea, statul a legiferat în materie matrimonială, cu încălcarea dreptului tradițional al Bisericii, competențele acesteia din urmă fiind restrânse treptat, iar tribunalele civile s-au implicat în cauze matrimoniale încă din secolul al XIV-lea⁵⁵. Evoluția instituției căsătoriei în Franța și reducerea competenței bisericești, a dus la o influență asupra legiferării căsătoriei civile și în alte țări europene, precum Elveția, Spania, Belgia, Olanda, Anglia, Austria ș.a.

Putem afirma că astăzi, în Europa, există mai multe sisteme de reglementare a domeniului matrimonial, cu efecte directe asupra căsătoriilor mixte, unele influențând într-o măsură mai mare celebrarea acestora. Obligativitatea căsătoriei civile pentru căsătoria religioasă, este întâlnită în țări precum Belgia, Olanda și Franța, aici preotul fiind chiar urmărit penal dacă ar încălca prevederile legale. În alte țări, precum Austria, Germania sau România, fără a se permite administrarea căsătoriei religioase înaintea căsătoriei civile, totuși, fără o incriminare penală, s-ar putea săvârși căsătorii religioase, bineînțeles fără efecte civile⁵⁶. Dar, în numeroase state europene, precum în Grecia, Italia, Anglia, Irlanda, Finlanda, Danemarca sau Spania se recunosc căsătoriei religioase efecte civile, nefiind obligatorie căsătoria civilă pentru căsătoria religioasă. Introducerea căsătoriei religioase cu efecte civile recunoscute de către stat, deși ar spori responsabilitatea autorităților bisericești competente în constatarea condițiilor și a eventualelor impedimente, ar consolida poziția canonică a Bisericii în domeniul matrimonial, putând să-și impună voința cu adevărat și în ceea ce privește căsătoriile mixte. Ar fi o abandonare justificată a practicilor secularizante ale secolului al XVIII-lea care s-au menținut, din păcate, până astăzi⁵⁷.

Instituția căsătoriei civile, care a avut consecințe asupra aplicării după acrivie a dispozițiilor canonice ale Bisericii, a fost consecința secularizării, întrucât statele moderne „se declară străine de ordinea supranaturală și nu pot recunoaște noțiunea de sacrament”⁵⁸. Prin urmare, statele au impus căsătoria civilă cetățenilor, fără distincție de religie, membrii Bisericii putând celebra căsătoria religioasă, după propria voință, fiind numai facultativă, dar obligatoriu trebuind să fie celebrată după căsătoria civilă⁵⁹.

CAPITOLUL II: Condițiile canonice pentru administrarea căsătoriilor mixte după legislația și doctrina canonică ortodoxă și romano-catolică. În cel de-al doilea capitol am tratat despre condițiile canonice, atât de fond, cât și de formă pentru administrarea căsătoriei mixte, prin iconomie, urmărind aceste condiții din perspectiva asemănărilor și a distincțiilor existente între cele două legislații, civilă și bisericească. În formă pozitivă, condițiile de fond

⁵⁴ Traian COSTEA, *Căsătoria...*, p. 28.

⁵⁵ A. ESMEIN, *Le mariage en droit canonique*, vol. I, Paris, 1891, p. 38.

⁵⁶ Gerhard ROBBERS, *Etat et Eglises dans l'Union Europeenne*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1997, p. 76.

⁵⁷ Ionuț-Gabriel CORDUNEANU, *Biserica și Statul...*, p. 181.

⁵⁸ R. NAZ, *Dictionnaire de droit canonique*, vol. VI, Paris, 1957, p. 731.

⁵⁹ Marcel Ioan RUSU, *Procedura divorțului în dreptul românesc*, Ed. Rosetti, București, 2003, p. 6.

pentru încheierea unei căsătorii se impun imperativ⁶⁰, tocmai pentru evitarea apariției acelor împrejurări de fapt sau de drept, numite piedici la căsătorie sau impedimente. Lipsa acestor condiții de fond, precum și încălcarea dispozițiilor legale privind legătura de rudenie sau divorțul, duc în mod inevitabil la afectarea unirii viitorilor soți în căsătorie, adică a căsătoriei valide, prin prezența impedimentelor absolute sau relative. Precizarea cu exactitate a condițiilor de fond pentru încheierea unei căsătorii valide, precum și a eventualelor impedimente, adică în sens negativ, prin lipsa unei condiții, are o reală importanță practică, „deoarece viitorii soți trebuie să dovedească existența condițiilor de fond și să respecte condițiile de formă, impedimentele fiind invocate de terți care se opun la căsătorie întemeiat sau sunt menționate de ofițerul stării civile într-un proces-verbal constatator”⁶¹.

Condițiile de fond menționate în toate lucrările de specialitate sunt acceptate și de legislația canonică ortodoxă și romano-catolică, respectiv prin Codul canonic din 1983, însă cu unele diferențieri privind administrarea cununiei, în același timp trebuie avut în vedere faptul că în România, prin actuala Constituție a țării (2003), căsătoria civilă este obligatorie pentru administrarea cununiei, pe când aceasta din urmă este numai facultativă. Prin urmare, în România, atât vechiul Cod al familiei, precum și Noul Cod civil care cuprinde prevederile Codului familiei, cu unele modificări, detaliază patru condiții de fond pentru căsătoria civilă, care devine constituțional și legal obligatorie pentru administrarea Sfintei Taine a Cununii în Biserică. Acestea sunt: diferența de sex, vârsta minimă pentru căsătorie, prezența consimțământului și comunicarea reciprocă a stării sănătății pentru a fi cunoscute anterior căsătoriei eventualele boli fizice sau psihice.

Pe lângă condițiile de fond pentru căsătorie impuse de legislația civilă, dar și de legislația canonică pentru administrarea Sfintei taine a Cununii, există și condițiile de formă sau actele preliminare pentru încheierea căsătoriei civile și a căsătoriilor mixte.

Impunerea condițiilor de formă pentru încheierea căsătoriei de către legiuitorul român, arată importanța familiei pentru societate, instituirea condițiilor de formă prin solemnitatea actului depășind interesul personal al soților. Pentru asigurarea condițiilor de fond, se impune respectarea condițiilor de formă pentru încheierea căsătoriei, care este un act juridic bilateral solemn, pentru evitarea impedimentelor și pentru asigurarea mijlocului de dovadă, conform legislației civile⁶², actul publicității garantând îndeplinirea condițiilor de fond pentru încheierea căsătoriei. Astfel, căsătoriile care corespund exigențelor dreptului sunt valide, având efecte juridice.

Aceste condiții formale legale se împart în două categorii, după momentul în care se efectuează: 1. formalități premergătoare sau anterioare; 2. formalități privind însăși procedura încheierii actului juridic al căsătoriei.

Condițiile formale și actele anterioare administrării Sfintei Taine a Cununii se impun cu necesitate. Odată fiind încheiată căsătoria civilă, obligatorie prin Constituție (art. 48) pentru primirea legală și constituțională a Sfintei Taine a Cununii⁶³ (fără a afecta validitatea), cei doi soți, care pot fi de credințe diferite (o parte ortodoxă și o parte eterodoxă cu Botez valid, recunoscut prin iconomie) își pot manifesta consimțământul și pentru primirea Sfintei Taine a Cununii în Biserică. Însă, pentru administrarea Sfintei Taine a Cununii, cei căsătoriți civil trebuie să respecte și exigențele condițiilor de drept bisericesc, pentru evitarea impedimentelor la cununie, unele dintre acestea neregăsindu-se printre impedimentele la căsătoria civilă. Unul dintre acestea este chiar impedimentul diferenței de

⁶⁰ Ion P. FILIPESCU, Andrei I. FILIPESCU, *Tratat de dreptul familiei*, p. 16; A se vedea și T. BODOAȘCĂ, *Aspecte critice sau controversate din legislația și doctrina română cu privire la condițiile încheierii căsătoriei*, în *Dreptul*, XV (2004), nr. 6, p. 67.

⁶¹ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *Biserica și instituția căsătoriei...*, p. 80.

⁶² Ion P. FILIPESCU, Andrei I. FILIPESCU, *Tratat de dreptul familiei*, p. 29; A se vedea și art. 18 al vechiului Cod al familiei, inclus în actualul Cod civil.

⁶³ Art. 48, alin. 2, CR.

credință, de religie sau căsătoriile mixte. Astfel, condițiile canonice, specific bisericești, adică cele religioase, morale, fizice și sociale, trebuie să se constate de către preotul oficiar competent prin acte anterioare sau premergătoare (spovedanie și publicitate sau vestiri, strigări), înainte de logodnă, respectându-se și condițiile de formă specifice administrării Cununii. Întotdeauna când se tratează despre o Sfântă Taină a Bisericii, din perspectiva dreptului canonic, sunt vizate aspectele privind săvârșitorii, primitorii, modul de administrare și efectele juridice ale tainei, acestea fiind și condiții de formă pentru cununie prin raportare la condițiile de formă pentru încheierea căsătoriei civile. Vom face referire aici la actele premergătoare administrării Sfintei Taine a Cununii în Biserica Ortodoxă, importante ca mijloace de constatare a impedimentelor canonice, între care se numără și problema căsătoriilor mixte, adică a soților de credințe diferite.

În Biserica Romano-Catolică, unirea în căsătorie a soților este o realitate umană ridicată la demnitatea de sacrament⁶⁴, pe baza iubirii și a consimțământului liber. Dar, iubirea matrimonială⁶⁵, ca factor de coeziune care menține legătura sau alianța matrimonială ca indisolubilă, are drept efect consimțământul mutual al soților, consens mutual exprimat în forme legale⁶⁶. În consecință, cei doi viitori soți trebuie să fie capabili din punct de vedere psihic să-și exprime consimțământul liber și conștient, fără vreun viciu.

Viitorii soți au îndatorirea canonică să respecte toate condițiile legale pentru celebrarea căsătoriei pentru evitarea impedimentelor, altfel căsătoria poate fi declarată nulă⁶⁷. Aici există o diferențiere în funcție de „*ratum et consummatum*”. Astfel, „căsătoria între doi botezați, încheiată valid, deci și prin manifestarea validă a consimțământului și consumată prin unirea fizică între soți, nu poate niciodată să fie desfăcută sau anulată, în timp ce căsătoria sacramentală, bazată pe consensul mutual al soților, dar neconsumată prin unirea fizică a lor, poate fi obiectul desfacerii ei de către Biserică”⁶⁸. Dar, după doctrina canonică romano-catolică o căsătorie încheiată fie între două persoane nebotezate, fie între o persoană botezată și una nebotezată, este o căsătorie nesacramentală, fiind bazată exclusiv pe consimțământ, fără afectarea atributelor căsătoriei, adică unitatea și indisolubilitatea.

CAPITOLUL III: *Căsătoriile mixte după legislația și doctrina canonică a Bisericii Ortodoxe. Tradiția canonică și evoluția jurisprudenței în praxis-ul Bisericii.* În acest capitol am dezvoltat legislația canonică ortodoxă, dar și doctrina canonică privind administrarea căsătoriilor mixte. Termenul de căsătorie mixtă (γάμος μίκτός) desemnează legătura conjugală dintre două persoane care fac parte din diferite confesiuni creștine. Pentru a desemna o căsătorie a unui creștin ortodox cu o persoană care nu se află în comuniune euharistică sau cu cineva care nu este botezat creștin, se utilizează pe lângă termenul de căsătorie mixtă și termeni ca: legătură intracreștină, intrabisericească, interbisericească, căsătorie ecumenică, legătură interconfesională sau interreligioasă sau căsătorie cu disparitate de cult. În dialogul ecumenic se folosește mai mult termenul de căsătorie interreligioasă, evitându-se termenul de mixt, care apare drept ofensiv. Noțiunea de „căsătorie mixtă” nu se regăsește în textul canoanelor, dar apare ca un produs nou al teoriei Dreptului canonic. În Colecția de canoane a Bisericii Ortodoxe, există canoane care fac mențiune despre acest tip de căsătorie. Noi am

⁶⁴ Jean BERNHARD, *Le mariage sacrament au concile de Trente*, în RDC, 42/2, 1992, p. 15; Gérard MATHON, *Le mariage des chrétiens*, vol. II: Du concile de Trente à nos jours, Desclée, Paris, 1995, p. 229.

⁶⁵ R. LLANO, *A relevância jurídica do amor conjugal*, în IC, 30/1990, p. 243-286.

⁶⁶ José M. MILLAS, *Il Sacramento del Matrimonio. Elementi fondamentali*, în *Matrimonio e Sacramento* (Studi Giuridici LXV), Vatican, 2004, pp. 9-17.

⁶⁷ Categoriile de motive canonice pentru care o căsătorie poate fi declarată nulă sunt: a) prezența unui viciu de consimțământ ; b) prezența unui impediment nedispensat și c) lipsa unei condiții de formă. A se vedea aici R. L. JURKE, *Grave difetto di discrezione di giudizio. Fonte di nullità del consenso matrimoniale*, în IC, 31/1991, p. 139-154.

⁶⁸ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *Biserica și instituția căsătoriei...*, p. 173.

utilizat în lucrarea de față noțiunea de „căsătorie mixtă” ca termen generic pentru a desemna toate categoriile de uniri în căsătorie ale persoanelor de credințe diferite.

În Ortodoxie se accentuează caracterul bivalent al acesteia și anume: căsătoria este o instituție divină (Facerea I, 2; II, 23-24), dar în același timp trebuind să fie privită și ca act juridic bilateral⁶⁹. Cele două dimensiuni ale căsătoriei, divină și umană, sunt importante pentru încheierea căsătoriilor mixte. Încă din epoca apostolică, Biserica s-a confruntat cu problema căsătoriilor mixte (*μικτοί γάμοι*), atunci când creștinii încheiau căsătorii legale cu necreștinii, după dreptul roman, Biserica pronunțându-se în acest sens, pentru „a se ști ce se întâmplă cu legătura conjugală a doi necreștini, dintre care unul s-a convertit la religia creștină”⁷⁰.

Întotdeauna când este cercetată o problemă de drept canonic se face o analiză sistematică, critică și comparativă a textelor canoanelor cuprinse în Colecția fundamentală de canoane, urmându-se o interpretare care să corespundă principiilor de interpretare unanim acceptate în doctrină, însă fără a ignora toate elementele Tradiției canonice.

Pornind de la privilegiul paulin, căsătoriile mixte erau tolerate în viața Bisericii numai în condițiile convertirii unuia dintre soți la creștinism, celălalt soț necreștin fiind de acord cu căsătoria și fără a-l împiedica pe cel convertit la creștinism să-și manifeste sau să-și exteriorizeze religiozitatea prin acte de cult, prin participarea la cultul Bisericii. Dacă astfel de căsătorii erau tolerate, căsătoriile creștinilor cu cei de alte credințe, cu eretici sau schismatici au fost interzise prin textul canoanelor. Cei deveniți membri ai Bisericii prin botez, dacă ar fi încălcat prevederile canonice erau chiar excomunicați din comunitățile religioase⁷¹.

În Orient, textul canonului 31 al sinodului local de la Laodiceea (380), care a reluat dispoziția canonului 10 al aceluiași sinod, precum și canonul 14 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon au interzis căsătoriile între ortodocși și eterodoxi, fiind îngăduite numai cu condiția strictă ca partea eterodoxă să făgăduiască trecerea la Ortodoxie prin Sfânta Taină a Botezului. Astfel, textul celor două canoane, menționate mai sus, este elocvent pentru problematica aflată în discuție, canonul 10 precizând: „Nu se cuvine ca cei ce sunt ai Bisericii să împreune cu nebăgare de seamă pe fiii lor cu ereticii prin legătura căsătoriei”⁷², iar canonul 31 de la Laodiceea: „Cu niciun eretic nu se cuvine a încheia căsătorie, sau a se da fiii sau fiicele după eretici, ci mai ales a-i lua, dacă ar făgădui că se fac creștini”⁷³, interzicându-se astfel de căsătorii⁷⁴, fiind totuși admise sub rezerva trecerii la credința creștină. Dispoziția canonului 10 Laodiceea a fost interpretată de unii canoniști⁷⁵ ca vizând numai căsătoriile ortodocșilor cu cei anatematizați de Biserică, prin căderea lor în erezii deja anatematizate de Biserică (can. 1 II ec.; 1 Vasile cel Mare; 45 apostolic)⁷⁶.

După cum s-a văzut mai sus, pentru Biserica Ortodoxă, canonul 72 Trulan este normativ în ceea ce privește căsătoriile mixte, reglementând de o manieră negativă această problematică, de mare actualitate astăzi. Astfel, prin textul acestui canon, 72 Trulan, devenit clasic în problema căsătoriilor mixte, se generalizează în viața Bisericii interdicția deja existentă încă din secolul al IV-lea de la Sinodul local de la Laodiceea. Acum, la Sinodul Trulan (692), restricția existentă s-a nuanțat, s-a întărit și s-a generalizat, de altfel, prin opera

⁶⁹ Vezi și *La IIe Conférence Panorthodoxe Préconciliaire (Chambésy, 3-12 sept. 1982)* în Syn, VIII/1994, p. 124-144.

⁷⁰ L. STAN, *Căsătoriile mixte și ultimele măsuri luate de Vatican în privința lor*, în ST, an XX (1968), nr. 7-8, p. 488.

⁷¹ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii. De la acrvia canonică la iconomia bisericească*, Editura Universitaria, Craiova, 2010, p. 189.

⁷² Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, București, 1992, p. 205.

⁷³ *Ibidem*, p. 210.

⁷⁴ George P. SAMUREANU, *Despre căsătoriile mixte*, în BOR, XIII (1890), p. 488.

⁷⁵ N. MILAȘ, *Canoanele...*, vol. I, partea a II-a, p. 88-89.

⁷⁶ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 190.

canonică a acestui sinod realizându-se pentru prima dată o codificare a canoanelor și o confirmare a lor ca generale și obligatorii în viața practică a Bisericii (can. 2 Trulan)⁷⁷.

În virtutea privilegiului paulin (I Corinteni VII, 12-16), Biserica Ortodoxă a considerat întotdeauna că o eventuală cădere de la credință a unuia dintre soți și trecerea lui de la creștinism la păgânism sau la o altă religie sau erezie, constituie un motiv canonic de divorț dacă partea ortodoxă se prevalează de apărarea propriei credințe⁷⁸. Această cădere de la credință a unuia dintre soți poate afecta cu consecințe negative unitatea de credință și de simțăminte⁷⁹. În același timp, căsătoria poate fi desfăcută și de cel căzut de la credință, dacă nu mai dorește să trăiască în căsătorie cu partea ortodoxă, după cum arată Sfântul Apostol Pavel (I Corinteni VII, 12-16). În cazul însoțirii celor doi în căsătorie, după căderea de la credință a unuia dintre soți, „Biserica recunoaște că viața conjugală este vidă de substanța sacramentală și nu este decât o profanare perpetue, mergând până la pierderea sufletului”⁸⁰. De aceea Sfinții Părinți ai Bisericii noastre au considerat mult mai drept a se desface căsătoria, mântuirea fiind pentru cei ce o doresc, prin participare personală și nu forțată⁸¹.

Căderea de la credință este un motiv canonic de divorț întemeiat canonic, fiind de drept divin, aceasta precizându-se în textul canonului 72 Trulan: „Să nu fie iertat bărbatul dreptslăvitor a se împreuna cu muiere eretică, nici iarăși bărbat eretic a se însoți cu femeie dreptslăvitoare, ci deși s-ar afla ceva de acest fel că s-a făcut de vreunul dintre toți, nunta să se socotească neîntărită, și *nelegiuita însoțire să se dezlege*, că nu trebuie cele neamestecate a se amesteca, nici cu oaia lupul a se împletici, și cu partea lui Hristos soarta păcătoșilor. Iar de va călca cineva acestea de noi hotărâte, să se afurisească...”⁸², fiind posibilă eventuala desfacere a unei astfel de căsătorii în condițiile în care se consideră că este afectată credința creștină a soțului și viitoarea educație și creștere a copiilor⁸³. Nu trebuie exclusă și posibilitatea conviețuirii în aceste cazuri, căsătoria fiind mai înainte încheiată legal, atunci când soții se învoiesc să conviețuiască în cadrul unei căsătorii mixte (can. 14 Calcedon)⁸⁴.

CAPITOLUL IV: *Căsătoriile mixte și cu disparitate de cult în actualul drept canonic matrimonial al Bisericii Romano-Catolice*. Celebrarea validă a căsătoriei după dreptul canonic al Bisericii Romano-Catolice presupune respectarea condițiilor canonice de administrare: a. forma canonică prevăzută; b. absența impedimentelor matrimoniale⁸⁵ și c. existența consimțământului valid⁸⁶. Lipsa împlinirii de către contractanți a condițiilor canonice duce la invalidarea căsătoriei. O căsătorie încheiată valid și licită trebuie să nu fie împiedicată de diferite împrejurări, aceasta fiind reglementată de ambele Coduri canonice ale Bisericii Romano-Catolice, atât de cel din 1917 (can. 1035), cât și de actualul Cod de drept canonic (can. 1058), arătându-se în mod expres că „pot să încheie căsătoria toți aceia care nu sunt opriți de către drept”⁸⁷. Din categoria impedimentelor dirimante fac parte și căsătoriile cu disparitate de cult, singurele păstrate în categoria impedimentelor la căsătorie, întrucât

⁷⁷ P. L'HUILLIER, *Dreptul...*, p. 9.

⁷⁸ Paul EVDOKIMOV, *Sacrament...*, p. 263.

⁷⁹ Traian COSTEA, *Căsătoria...*, p. 177.

⁸⁰ Paul EVDOKIMOV, *Sacrament...*, p. 263.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² NEOFIT, Patriarh al Constantinopolului, *Pidalion. Cârma Bisericii Ortodoxe*, Ed. Pelerinul, Iași, 2004, p. 296.

⁸³ A se vedea și Ioan N. FLOCA, *Canoanele...*, p. 138-139.

⁸⁴ Însă, evaluând legislația canonică a Bisericii Ortodoxe (can. 72 Trulan; 31 Laodiceea; 9 Cartagina) se interzice, sub administrarea pedepselor bisericești, căsătoria creștinilor cu păgânii, iudeii, ereticii și schismaticii, aceștia din urmă trebuind să se convertească mai întâi la credința creștină pentru a se însoți în căsătorie cu creștini.

⁸⁵ Noul Cod de drept canonic din 1983 a exclus impedimentele numite prohibitive din vechiul Cod canonic din 1917, menținându-se în schimb numai impedimentele dirimante care antrenează invaliditatea căsătoriei, între care și căsătoriile cu disparitate de cult, accentuându-se importanța botezului valid pentru căsătorie (can. 1073).

⁸⁶ Pier V. AIMONE, *Le droit des sacrements*, p. 27.

⁸⁷ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 133.

căsătoriile mixte au fost excluse din rândul impedimentelor, obținându-se canonic dispensa de la autoritatea competentă, respectiv de la Ordinariul locului. Impedimentele dirimante prezente în actualul Cod de drept canonic al Bisericii Romano-Catolice se pot defini ca „o lege de drept divin, natural sau revelat, sau de drept uman, ecleziastic sau civil, care stabilește că o anumită persoană, datorită unei circumstanțe obiective, este incapabilă de a încheia în mod valid căsătoria”⁸⁸.

Prin urmare, încheierea căsătoriei este permisă numai în condițiile dreptului canonic sau dacă vreo lege nu-i declară incapabili pentru căsătorie, însuși termenul „impedimentum” (piedică, obstacol), vizând explicit interdicțiile legale sub pedeapsa nulității.

Încă înainte de actuala legislație canonică, emisă pe fundamentul Conciliului Vatican II, dreptul canonic romano-catolic înțelegea prin căsătorii mixte acele căsătorii ale catolicilor cu creștini care aparțineau diferitelor secte eretice sau schismatice⁸⁹. Până la Codul din 1983, aceste însoțiri ale catolicilor cu persoane de alte credințe, fie și creștine, erau interzise, întrucât periclitau credința părții catolice, dar și educația religioasă a copiilor ce se nășteau din astfel de căsătorii mixte. Consecința pastoral-canonică a acestui fapt a fost interzicerea lor, fără posibilitatea acordării dispensei, căsătoriile mixte fiind trecute în categoria impedimentelor prohibitive⁹⁰. Astfel, dispensa se putea totuși obține, dar în mod excepțional, pe baza unui motiv just și grav (can. 1061 §1, nr. 1), dar și a garanțiilor determinate (can. 1061 §1, nr. 2) și a obligației însușite de partea catolică, având îndatorirea de a contribui direct la aderarea părții necatolice la credința Bisericii Romano-Catolice (can. 1062). Mai mult, în cazul acordării dispensei, trebuia respectarea formei canonice a celebrării, iar „partea necatolică trebuind să nu pună obstacol practicării religiei de către partea catolică, în cazul copiilor aceștia trebuind botezați și educați în Biserica Romano-Catolică”⁹¹.

Biserica Romano-Catolică a considerat căsătoriile mixte drept impedimente prohibitive până la Conciliul Vatican II și astfel le-a interzis, aceasta constatându-se „din prescripțiile stabilite pentru celebrarea lor, la baza lor aflându-se cerința manifestării libere a consimțământului, ca și în cazul celorlalte căsătorii, însă toate ceremoniile liturgice erau interzise”⁹². Totuși se putea admite una dintre ceremoniile obișnuite (can. 1102 §1 și 2), de către Ordinariul locului, însă numai atunci când nu exista posibilitatea evitării consecințelor grave, negative. În aceste condiții, se interzicea ca proiectul căsătoriei să fie publicat și căsătoria să se celebreze la Biserică. La această interdicție expresă se putea renunța numai acolo unde celelalte confesiuni creștine erau predominante, pentru evitarea celebrării căsătoriei în fața unui ministru de o altă confesiune. Sistemul căsătoriilor mixte și regimul dispenselor de către autoritatea competentă bisericească, în împrejurări precise, a făcut din acesta un sistem caracterizat ca fiind rigid și aceasta nu numai din cauza formei canonice obligatorii, dar și a excluderii oricărei alte forme de celebrare, „cerându-se ca partea necatolică să promită explicit nu numai că va respecta practica religioasă a soțului catolic, dar și că va boteza și educa toți copiii în credința catolică, sub pedeapsa refuzului de a primi dispensa”⁹³.

Prin urmare, sistemul căsătoriilor mixte impus prin reglementările Codului de drept canonic din 1917 se caracteriza prin limitarea libertății religioase privind căsătoriile mixte, dar și prin constrângerea soților de a-și boteza, educa și crește toți copiii în credința romano-

⁸⁸ G. GHIRLANDA, *Il diritto nella Chiesa mistero di comunione*, Ed. Paoline, Roma 1990, p. 343.

⁸⁹ Chanoine O. SCHOELLIG, *Les Sacrements*, p. 340. Chanoine Schoellig afirmă că cele mai multe procese de divorț erau între soții de credințe diferite, căci soțul catolic avea întotdeauna posibilitatea divorțului pentru grave dificultăți.

⁹⁰ În cazuri excepționale se putea obține dispensa, tocmai pentru evitarea unui rău mai mare, după ce s-a încercat în prealabil trecerea părții necatolice la credința Bisericii Romano-Catolice.

⁹¹ Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 213. A se vedea și M. MATHIEU, *Les canonistes, le mariage et les jeunes*, în RDC, t. XXXVI (1986), nr. 2-4, p. 154-166.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, 214.

catolică. Mai mult, soțul catolic avea îndatorirea de a stărui pentru convertirea soțului necatolic la credința catolică, iar acesta din urmă nu trebuia să-l împiedice pe soțul catolic în trăirea credinței catolice și participarea la sfintele slujbe (can. 1060-1065)⁹⁴. Angajamentele soților erau foarte importante și încurajate în practica Bisericii și în consecință, Congregația Sfântului Oficiu a impus în 1932 ca angajamentul soților să fie autentificat de către stat, pentru ca la numai câțiva ani, în 1944, să se hotărască întărirea și asumarea angajamentelor prin jurământ⁹⁵.

CAPITOLUL V: *Receptarea legislației canonice privind căsătoriile mixte în practica Bisericii Ortodoxe. Dialogul interortodox și ortodoxo-catolic privind celebrarea căsătoriilor între ortodocși și catolici.* Schisma cea mare din 1054 nu a introdus o separare imediată, instituțională, între cele două Biserici din Occident și din Orient. Succesiunea evenimentelor viitoare avea să instituționalizeze, de fapt, marea ruptură și diferențierile apărute în timp. Între aceste evenimente amintim cruciadele, prin cucerirea Constantinopolului în 1204, care au determinat în mare parte adâncirea prăpastiei între cele două Biserici, instalarea episcopatului latin sau eșecul conciliilor de la Lyon sau de la Ferrara-Florența, dar și căderea Constantinopolului sub turci și noul context istoric al Ortodoxiei în Imperiul Otoman. Toate aceste evenimente care au urmat schismei au influențat decisiv poziția față de căsătoriile cu disparitate de cult sau față de căsătoriile mixte între catolici și ortodocși. Diferențierile s-au adâncit în timp, existând jurisdicții diferite, cu un drept și un ritual diferite⁹⁶.

Practica Patriarhiei Ecumenice în materia căsătoriilor mixte a influențat și celelalte Biserici Ortodoxe, având în vedere poziția onorifică a Scaunului de Constantinopol în Ortodoxie. După Schisma din 1054⁹⁷, poziția Patriarhiei Ecumenice a fost cea după acrivia canonică, impunându-se ca disciplină generală dispoziția canonului 72 Trulan.

Cruciada a IV-a (1204) avea să schimbe poziția Bisericii Ortodoxe în raport cu lumea apuseană romano-catolică, eveniment în urma căruia sediul Patriarhiei ecumenice a fost mutat la Niceea (1208-1261). Această perioadă a avut efecte negative asupra relațiilor cu Biserica din Apus, întrucât cruciații au impus la Constantinopol un patriarh latin, fiind punctul culminant care a consacrat deplin actul rupturii din 1054.

După debutul dialogului interortodox, la începutul secolului al XX-lea, dar și prin deschiderea dialogului intercreștin, s-a accentuat luarea în discuție a problemei căsătoriilor mixte, făcându-se propuneri de principiu, asumate de Bisericile locale autocefale ortodoxe, după nevoile pastorale locale, aceste hotărâri de principiu trebuind să fie confirmate ca generale și obligatorii în sânul Ortodoxiei ecumenice prin opera Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, sinod cu caracter de sinod ecumenic.

Încă de la reuniunea panortodoxă de la Vatoped (1930), s-a întărit ideea că Biserica Ortodoxă trebuie să manifeste o poziție unitară în chestiunea căsătoriilor mixte, impunându-se o analiză a stadiului problematicei în acea vreme, respectiv atitudinea Bisericilor locale față de căsătoriile mixte în funcție de realitățile pastorale locale. Conferințele panortodoxe care au debutat la Rodos în anul 1961 (Rodos 1963, 1964), urmând cu cele de la Chambesy (Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice), din 1968 (a IV-a Conferință panortodoxă) au luat în

⁹⁴ M. SWEETING, *Les Eglises et les mariages mixtes*, p. 34-36.

⁹⁵ Liviu STAN, *Căsătoriile mixte și ultimele măsuri luate de Vatican în privința lor*, p. 491.

⁹⁶ Constantinos G. PITSAKIS, *Les mariages mixtes dans la tradition juridique de l'Église grecque : de l'intransigence canonique aux pratiques modernes*, în *Études balkaniques* [En ligne], 10 | 2003, <http://etudesbalkaniques.revues.org/index341.html>

⁹⁷ Noul context bisericesc creat după Schisma din anul 1054 a determinat discuții interminabile ale canoniștilor și teologilor ortodocși cu privire la statutul credincioșilor Bisericii din Apus, aceștia fiind considerați de acum schismatici. Astfel, după textul canoanelor schismaticei aveau o poziție aparte în Biserică. Dar, este de remarcat că Biserica Ortodoxă nu a îmbrățișat o poziție exclusivistă în primele două secole de la Schismă cu privire la Biserica Romano-Catolică.

discuție problema căsătoriilor mixte. Înainte de începerea Conferințelor panortodoxe presinodale la Chambesy în anul 1976, în 1971, la Comisia interortodoxă pregătitoare, Biserica Rusă și Biserica Greciei au fost responsabile cu întocmirea unor referate pe această temă, constatându-se diversitatea de poziții privind căsătoriile mixte. Cele două Biserici locale s-au aflat pe poziții diferite, chiar opuse, tratând chestiunea din perspectivele diferite ale aplicării principiului economiei bisericești. În timp ce Patriarhia Moscovei a promovat recunoaștere prin pogorământ aplicat de episcopul locului a căsătoriilor mixte, inclusiv pentru căsătoriile administrate în sânul Bisericii Romano-Catolice, Biserica Greciei și-a exprimat opoziția față de căsătoriile mixte, pe baza acriviei canonice, propunând, totuși, ca fiecare Biserică locală să hotărască modul de aplicare a economiei⁹⁸.

Dar, cea mai importantă Conferință panortodoxă presinodală care a abordat tema căsătoriilor mixte și care a emis hotărâri de principiu este a II-a Conferință de la Chambesy (1982). Conform hotărârilor din 1982, căsătoriile mixte cu cei de altă credință sunt interzise, după acrivia canonică prezentă în textul Sfintelor Canoane, putându-se acorda pogorământ în condițiile impuse și de textul canoanelor, adică numai atunci când copiii rezultați din aceste căsătorii sunt botezați și creșcuți în dreapta credință ortodoxă. În aceleași hotărâri se regăsește precizarea că Bisericile locale pot aplica economia bisericească după nevoile pastorale. În ceea ce privește căsătoriile între ortodocși și necreștini sau necredincioși, se arată că acrivia canonică oprește celebrarea căsătoriilor mixte, dar și în acest sens, Bisericile locale pot hotărî să aplice economia, ținând cont de nevoile pastorale⁹⁹.

Așadar, deși din perspectiva limitei acriviei canonice prezente în textul canoanelor aceste căsătorii sunt interzise, prin aplicarea principiului canonic al economiei bisericești de către fiecare Biserică Ortodoxă locală, după nevoile pastorale locale și prin precizarea limitelor aplicării economiei, credincioșii ortodocși ar putea încheia căsătorii binecuvântate în sânul Ortodoxiei cu creștini de alte confesiuni, dar cu botez valid, pe temelia filantropiei, dar și a asistenței pastorale pe care preoții ortodocși sunt datori să o asigure familiilor mixte¹⁰⁰.

CAPITOLUL VI: *Calitatea de membru deplin al Bisericii prin Botezul valid. Căsătoriile mixte între convertirea la Ortodoxie după acrivie și recunoașterea botezului eterodox prin economie*

Aplicarea economiei bisericești, prin dispensarea căsătoriilor mixte, a continuat în Biserica de Constantinopol, cu importante influențe și în celelalte Biserici din Răsărit, mai ales că în această perioadă a secolului al XIX-lea multe Biserici locale se aflau în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol. Episcopii locali se adresau frecvent patriarhului ecumenic pentru a primi răspuns în ceea ce privește cazurile particulare de căsătorii mixte, contextul istorico-politic fiind important în determinarea poziției oficiale, prin pronunțarea fermă a sinodului¹⁰¹. S-a avut în vedere și aspectul pastoral al căsătoriilor mixte, pentru evitarea consecințelor nefaste prin interzicerea categorică a lor.

În legislațiile Bisericilor locale autocefale, urmându-se legislația canonică ortodoxă și interpretarea acesteia în doctrină, s-a respectat dispoziția canonului 72 Trulan. Însă, acest canon nu se poate aplica decât în ceea ce-i privește pe „eretici” și pe necreștini, după cum

⁹⁸ Liviu STAN, *Iconomie și intercomuniune*, în *Ortodoxia*, XXII (1970), nr. 1, p. 5-19; Dumitru STĂNILOAE, *Iconomia Dumnezeiască, temei al economiei bisericești*, în *Ortodoxia*, XXI (1969), nr. 1, p. 3-24; Isidor TODORAN, *Principiile economiei din punct de vedere dogmatic*, în *Studii Teologice*, VII (1955), nr. 3-4, p. 140-149.

⁹⁹ A se vedea Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 205-208.

¹⁰⁰ Pierre L'HUILLIER, *L'Economie...*, p. 19-38; Elie MELIA, *Le lien matrimonial...*, p. 180-197; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, *De impedimentis matrimonii...*, p. 237.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 130-135.

sunt ei priviți, definiți și condamnați oficial de Biserică¹⁰². Precizăm aici faptul că romano-catolicii sunt considerați în doctrina canonică drept schismatici, deși acest termen nu se mai uzează astăzi. Ei nu pot fi considerați eretici și chiar dacă ar fi considerați eretici, niciun sinod nu a condamnat erezia lor. Prin urmare, dispoziția canonului quinisexat nu se poate aplica în cazul romano-catolicilor. În ceea ce-i privește pe protestanți, deși aceștia au fost acuzați de „erezii” în nenumărate rânduri, în sensul clasic al termenului, din perspectivă ortodoxă, totuși ei nu au fost condamnați de vreun sinod al Bisericii, existând posibilitatea de a nu aplica dispoziția canonului 72 Trulan acestora, în condițiile în care se botează în numele Sfintei Treimi cu botez valid și acceptă credința niceo-constantinopolitană. Într-adevăr, o problemă care se naște este în ceea ce-i privește pe necalcedonieni. Aceștia au fost condamnați pentru erezie în mod expres de sinoadele Bisericii. Dar, deși au fost condamnați, totuși au fost permise, prin iconomie bisericească, celebrările căsătoriilor mixte cu aceștia, făcându-se întotdeauna o analogie cu catolicii și cu protestanții, mai ales că necalcedonienii sunt mult mai apropiați de ortodocși, fiind creștini orientali de tradiție, cultură, liturghie și istorie comună¹⁰³.

Din cauza prozelitismului agresiv din partea confesiunilor creștine, Biserica Ortodoxă a fost nevoită într-o perioadă (sec. XVII-XVIII), pentru apărarea dreptei credințe, să nu recunoască validitatea tainelor săvârșite în afara Bisericii Ortodoxe, de către preoții acestor confesiuni. Cu privire la botezul catolic, Biserica Ortodoxă a avut în vedere poziția oficială a Bisericii Romano-Catolice privind raportul dintre har și jurisdicție, precum și natura jurisdicțională a puterii bisericești¹⁰⁴. Așa se explică faptul că Sinoadele de la Moscova (1620) și Constantinopol (1756) nu au recunoscut validitatea botezului catolic, având în vedere intensificarea prozelitismului în Estul Europei, pe teritoriul jurisdicțional al unor Biserici Ortodoxe. În acest context strict, trebuind bine interpretat și din perspectivă pastorală (de prudență), Biserica Ortodoxă, apelând la principiul iconomiei bisericești, l-a aplicat pe acesta după acrivia canonică (în sens strict)¹⁰⁵. Această nerecunoaștere nu a fost constantă timp îndelungat, ci pe perioade și nu ca poziție oficială a Bisericii Ortodoxe. Prin urmare, două sinoade întrunite la Moscova (1667, 1721) au dispus cu privire la căsătoriile mixte, recunoașterea validității botezului creștinilor care fac parte din alte confesiuni, făcându-se și distincția necesară între eretici și schismatici¹⁰⁶. Căsătoriile mixte cu persoane de credințe diferite, dar cu botez valid, au fost tolerate prin iconomie, condiția fiind protejarea părții ortodoxe de posibilul prozelitism al celui de o altă credință, precum și botezarea copiilor în credința ortodoxă¹⁰⁷.

Lucrarea se încheie cu CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE, urmate de bibliografie și anexe. În prezentul proiect al tezei de doctorat în domeniul dreptului canonic matrimonial al căsătoriilor mixte, care nu se poate pretinde că este o abordare exhaustivă a întregii problematice complexe a administrării căsătoriilor mixte după cele două legislații și doctrine canonice, ortodoxă și romano-catolică, mi-am propus o evaluare critică și comparativă a dreptului canonic matrimonial al celor două Biserici și punerea în lumină a practicii canonice

¹⁰² H. OHME, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofstiste. Studien zum Konstantinopler Konzil von 692* [Arbeiten zur Kirchengeschichte, 56], Berlin-New York, 1990, p. 34-35; P. MÉNÉVISSOGLU, *Ιστορική εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Stockholm 1990, p. 276-296; S. TROIANOS, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμένη Σύνδος καὶ τὸ νομοθετικὸν τῆς ἔργου*, Athens, 1992, p. 98.

¹⁰³ Constantinos G. PITSAKIS, *Les mariages mixtes dans la tradition juridique de l'Église grecque : de l'intransigeance canonique aux pratiques modernes*, p. 107-145.

¹⁰⁴ A se vedea aici L. STAN, *Har și jurisdicție*, în ST, nr. 1-2/1970, p. 5.

¹⁰⁵ Nicolae DURĂ, *Căsătoriile mixte...*, p. 102.

¹⁰⁶ O abordare canonică privind tainele ereticilor și ale schismaticilor, a se vedea Ioan N. FLOCA, *Drept canonic ortodox...*, vol. II, p. 111-121.

¹⁰⁷ Radko POPTODOROV, *Intermarriages...*, p. 110.

privind administrarea căsătoriilor mixte între acrivia canonică și limitele economiei bisericești în sens de pogorământ.

Prin cercetarea noastră dorim să putem avansa domeniul cercetării privind administrarea unirilor mixte în căsătorie, aducând o contribuție actuală la dezvoltarea eforturilor canoniștilor de a sublinia importanța cunoașterii și a respectării normelor canonice, dar și aplicarea acestora în condițiile obiective actuale după economie. Însă, respectarea dispozițiilor canonice și aplicarea lor la viața practică a Bisericii nu se poate realiza decât printr-o interpretare obiectivă, pertinentă a legislației canonice și prin evaluarea cu rigurozitate a doctrinei canonice, pornindu-se de la canoniștii bizantini ai Bisericii secolului al XII-lea, până la canoniștii moderni ai Bisericii Ortodoxe și Romano-Catolice.

În perioada de documentare și de cercetare științifică a ansamblului legislației canonice, pe baza surselor de specialitate, am putut observa un gol imens în literatura de specialitate privind dreptul canonic matrimonial în ortodoxia românească, chiar în Ortodoxie în general comparabil cu Biserica Romano-Catolică. Acest fapt a dus la un efort important al cercetării, dar și la întărirea ideii că o astfel de lucrare se impunea în domeniu, mai ales prin actualitatea temei tratate. De aceea, accentul deosebit a fost pus pe evaluarea actuală a surselor formale ale dreptului din cele două Biserici, pornind de la colecțiile și codurile canonice oficiale până la studierea opiniilor canoniștilor și la practicile cutumiare ale Bisericilor locale ortodoxe, dar și ale Bisericii Romano-Catolice, la nivelul local al competenței de reglementare a Conferințelor episcopale. Din aprofundarea surselor și a lucrărilor de specialitate am putut observa necesitatea tratării acestei teme astăzi, în actualul context, când Bisericile Ortodoxe manifestă un interes constant în privința păstrării disciplinei canonice a administrării căsătoriilor între persoane de credințe diferite.

Astfel, în contextul societății pluraliste actuale, sub aspect cultural și religios, problema căsătoriilor mixte se impune a fi tratată cu atenție și aprofundat, dată fiind importanța ei crescută într-o lume secularizată în care Biserica luptă pentru respectarea propriei tradiții canonice, fără a neglija prezența căsătoriei civile, chiar obligatorie pentru administrarea căsătoriilor religioase. De fapt, Biserica s-a găsit în fața căsătoriei ca instituție civilă a statului, încă de la formarea primelor comunități creștine, reușind în timp, prin consolidarea propriei legislații, dar și prin sprijinul acordat de autoritatea de stat romano-bizantină, îmbisericirea actului civil al căsătoriei, prin unirea sacramentală. Aceasta nu s-a păstrat în timp, astăzi constatând prezența căsătoriei civile, a condițiilor și a impedimentelor civile pentru căsătorie, diferite de cele ale legislației canonice pentru administrarea cununii, ceea ce are efecte cu privire la coliziunile legislative, respectiv asupra căsătoriilor între persoane între care există diferențe de credință, de cultură, de mentalitate și de tradiții, nerecunoscute ca impediment relativ de către legislațiile civile ale statelor.

BIBLIOGRAFIA GENERALĂ

I. IZVOARE

Ediții biblice

1. *BIBLIA* sau Sfânta Scriptură, tipărită cu binecuvântarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București, 1991.
2. *LA BIBLE*, traduction œcuménique, édition intégrale TOB, 8ème édition, Cerf, Paris, 1998.
3. *LE NOUVEAU TESTAMENT & LES PSAUMES*, Nouvelle Edition de Genève (NEG) 1979, Société Biblique de Genève, Genève-Paris, Ière éd. 1998, trad. de Louis Segond, docteur en théologie.
4. *THE GREEK NEW TESTAMENT*, ed. de K. Aland, M. Black, C. M. Martini, B. M. Metzger și A. Wikgren, ed. a 3-a, Stuttgart, 1975.

Legislație canonică și bisericească; documente

1. ****Îndreptarea Legii*, Editura Pelerinul Român, Oradea, 2002.
2. ****Catéchisme de l'Eglise Catholique*, Libreria Editrice Vaticana, Vatican, 1992.
3. ****Code de droit canonique annoté*, Cerf/Tardy, Paris, 1989.
4. ****Codex Iuris Canonici*, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II, promulgatus, Libreria Editrice Vaticana, 1983.
5. ****Codul de drept canonic*, trad. rom. de Pr. Ioan Tamaș, Tipografia „Presa Bună”, Iași, 1995.
6. ****Conciliul Ecumenic Vatican II*, (Constituții, decrete, declarații), București, 1990.
7. *Déclaration du Conseil pontifical pour l'interprétation des textes législatifs (24 juin 2000)*, Conseil pontifical pour l'interprétation des textes législatifs, în *RDC*, 49/1, 1999.
8. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, București, 1991.
9. IOAN PAUL al II-lea, *Familiaris consortio*, (Exhortație apostolică despre obligațiile familiei creștine în lumea de astăzi), Iași, 1994.
10. *La célébration liturgique des Mariages mixtes entre fidèles catholiques et orthodoxes: propositions pastorales*, în *Contacts*, t. 33, nr. 1 (1978).
11. ****Le Code Théodosien*, în limba latină și traducere în franceză, în *Sources canoniques*, Cerf, Paris, 2002.
12. ****Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, EIBMBOR, București, 1953.
13. ****Mariage civil et mariage canonique*, (Actele celui de-al V-lea colocviu al juriștilor catolici), Paris, 1985.
14. MILAȘ, N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. rom. de Uroș Kovincici și Dr. Nicolae Popovici, vol. I, partea a II-a, Tipografia Diecezană, Arad, 1931.
15. NEOFIT, Patriarh al Constantinopolului, *Pidalion. Cărma Bisericii Ortodoxe*, Ed. Pelerinul, Iași, 2004.
16. ****Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, EIBMBOR, București, 2008.
17. Πάλλη και Πότλη, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Αθήνα, 1854.

Legislație civilă

1. AVRAM, Marieta, BAIAS, Flavius, *Legislația familiei*, ediția a III-a revizuită, Edit. All Beck, București, 2001.
2. ****Codul civil*, Editura All Beck, București, 2004.
3. ****Constituția României*, explicații și comentarii de Mihai Constantinescu, Ioan Muraru și Antonie Iorgovan, Editura Rosetti, București, 2003.
4. CRIȘU, Dr. Constantin, *Codul de procedură civilă*, Editura Juris Argessis, Curtea de Argeș, 2005.
5. ȘERBĂNESCU, Scarlat, *Codul familiei, comentat și adnotat*, Editura științifică, București, 1963.

II. LUCRĂRI

1. ABBAS, J., *Marriage in the Codes of Canon Law*, în *Ap*, 68/1995.
2. ABBAS, J., *Two Codes in Comparison* [*Kanonika*, 7], Roma, 1997.
3. ADNES, Pierre, *Le mariage*, Ed. Îème, Desclée, Paris, 1986.
4. AIMONE, Prof. Dr. Pier V., *Le droit des sacrements*, cours universitaire, Fribourg, 2002.
5. ALBU, I., *Căsătoria în dreptul român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988.
6. ALBU, I., *Dreptul familiei*, EDP, București, 1975.
7. ALIBIZATOU, A. S., *H Οικονομία κατά το Κανονικόν Δικαίον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Atena, 1949.
8. ALIVIZATOS, A., *The Sacraments*, London, 1937.
9. ALLMEN, J.-J. Von, *Maris et femmes d'après saint Paul*, Neuchâtel, 1951.
10. AMIOT, F., *L'enseignement de saint Paul*, t. 2, Paris, 1938.
11. APOSTOLOPOULOS - P. D. MICHAELARES, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου*, t. I, Atena, 1987.
12. APPIA, G., *Une réaction protestante*, în *Unité des chrétiens*, nr. 3 (1971).
13. ARABADJOGLU, G., *Ὁ διὰ κατηνίου ἢ κετηνίου γάμος*, în *Orthodoxia*, t. 4 (1929).
14. AUBERT, J., *Sacramentalité et réalité humaine du mariage*, în *RDC*, 30 (1980).
15. AYEL, Vincent, *Dynamique de la fidélité. Approches d'anthropologie spirituelle*, în *RDC*, 33/4, 1983.
16. BACACI, Al., DUMITRACHE, V., HAGEANU, C., *Dreptul familiei*, All Beck, București, 2001.
17. BACACI, Al., DUMITRACHE, V., HAGEANU, C., *Dreptul familiei*, Ediția a 4-a, Editura All Beck, București, 2005.
18. BACH, Louis, *Droit civil*, vol. I, ed. XIIIe, Syrei, 1999.
19. BAUDOT, D., *La discussion actuelle sur l'inséparabilité entre le contrat et le sacrement de mariage*, în *AC*, 30 (1987).
20. BEAUPERE O.P., R., *Analyse et Commentaire des « Nouvelles dispositions » pour les mariages mixtes*, în *Unité des chrétiens*, nr. 3 (1971).
21. BEL, Pr. Prof. Dr. Valer, *Misiune, parohie, pastorație. Coordonate pentru o strategie misionară*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002.
22. BELEIU, Gh., *Drept civil român*, Casa de Editură și Presă “Șansa” SRL, București, 1992.
23. BELEIU, Gheorghe, *Drept civil român. Subiectele dreptului civil*, ed. a VIII-a revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2003.
24. BENABENT, Alain, *Droit civil. La Famille*, Litec, Paris, 2000.
25. BERGER, Vincent, *Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului*, trad. rom. de I. Olteanu, C. Atanasiu, Institutul Român pentru Drepturile Omului, Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, București, 1998.
26. BERNHARD, Jean, *Le mariage*, în *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente* (lucrare publicată de Jean Bernhard, Charles Lefebvre, Francis Rapp în colecția « Histoire du Droit et les Institutions de l'Eglise en Occident », coordonatori : Gabriel Le Bras și Jean Gaudemet), vol. XIV, f.a.
27. BERNHARD, Jean, *Théologie et droit matrimonial*, în *RDC*, 39/1-2, 1989.
28. BERSINI, Francesco, *Il nuovo diritto canonico matrimoniale. Commento giuridico-pastorale*, Torino, 1983.
29. BIȘOC, Alois, *Sacramentele, semnele credinței și ale harului*, Iași, 1998.
30. BLÖNDAL-B.S. BENDIKZ, *The Varangians of Byzantium*, Cambridge, 1978.
31. BODOAȘCĂ, T., *Dreptul familiei*, Editura Burg, Sibiu, 2003.
32. BONNET, Louis, *La communauté de vie conjugale au regard des lois de l'Eglise Catholique. Les étapes d'une évolution. Du Code de 1917 au concile Vatican II et au Code de 1983*, Cerf, Paris, 2004.
33. BONSIRVEN, J., *Théologie du Nouveau Testament*, Paris, 1951.
34. BOROIANU, D. G., *Dreptul bisericesc*, vol. II, Iași, 1899.
35. BOUWEN, F., *Accord pastoral entre catholiques et orthodoxes, Charfeh 14 octobre 1996*, în *Proche-Orient Chrétien*, nr. 46, 1996.
36. BRECK, Pr. Prof. John, *Darul sacru al vieții*, Patmos, Cluj-Napoca, 2001.
37. BRIA, Pr. Prof. Dr. Ion, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Ed. România Creștină, București, 1999.
38. BROSCĂREANU, Drd. René, *Despre Taina Sfintei Cununii*, în rev. *O*, XXXVIII (1986), nr. 4.
39. BUJOREANU, Ioan M., *Colecțiune de legiuirile României*, vol. III, București, 1885.
40. BURKE, C., *The Sacramentality of Marriage: Canonical Reflections*, în *MonEccl*, 119/1994.

41. CALIVAS, Alkiviadis C., *Marriage: The Sacrament of Love and Communion*, în *InterMarriage: Orthodox Perspectives*, editat de Anton C. Vrame, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 1997.
42. CANDELIER, Gaston, *Décisions rotale après le décret de 1977 sur l'impuissance*, în *RDC*, 35/4, 1985.
43. CANDELIER, Gaston, *L'importance juridique de l'amour dans le mariage*, în *RDC*, 38/3-4, 1988.
44. CANDELIER, Gaston, *Le droit de l'Eglise au service des époux*, Cerf, Paris, 1999.
45. CANTAN, André, *Doctrine matrimoniale. Préparation au mariage et vie commune*, în *RDC*, 40/1, 1990.
46. CAPPELLO, Felix M., *Tractatus canonico-moralis de Sacramentis*, vol. III, « De matrimonio », Marietti, Romae, 1933.
47. CARBONNIER, J., *Droit civil*, vol. 2, PUF, Paris, 1995.
48. CATALANO, Pierangelo, *Diritto e persone*, (I), Torino, 1990.
49. CAZELLES, H., *Mariage: dans le Nouveau Testament*, în *DBS*, (1957), nr. 5.
50. CHARALAMBIDIS, Stéphanos, *Le mariage dans l'Eglise Orthodoxe*, în *Contacts*, XXIX (1978), nr. 101.
51. CHIRICĂ, D., *Caracterele juridice ale contractului de vânzare-cumpărare*, în rev. *Studia*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, (2000), nr. 1.
52. CIUCUR, Doctorand Marcel, *Problema căsătoriilor mixte în lumina documentelor oficiale și a propunerilor comisiilor interconfesionale în ultimul deceniu*, în rev. *MMS*, LI (1975), nr. 1-2.
53. CÎNDEA, S., *Cultul creștin și unitatea Bisericii lui Hristos*, în *O*, XV (1963), nr. 3-4.
54. COCOȘ, Ștefan, *Dreptul familiei*, Lumina Lex, București, 2001.
55. COLEMAN, Pet, *Christian Attitudes to Marriage from Ancient times to the third Millennium*, SCM Press, London, 2004.
56. COLLINET, P., GIFFARD, A., *Precis de droit romain*, Paris, 1990.
57. COLOMER, A., *Droit civil. Régimes matrimoniaux*, Litec, Paris, 1998.
58. CONSTANTINESCU, Iulian Mihai L., *Biserica și instituția căsătoriei. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonic*, Ed. Aius, Craiova, 2008.
59. CONSTANTINESCU, Iulian Mihai, *De impedimentis matrimonii. De la acrvia canonică la iconomia bisericească*, Ed. Universitaria, Craiova, 2010.
60. COQUEREL, Athanase, *Traité des Mariages Mixtes*, Paris, 1857.
61. CORBETT, *The Roman law of marriage*, Oxford, 1930.
62. CORDUNEANU, Ionuț-Gabriel, *Biserica și Statul. Două studii*, Ed. Evloghia, București, 2006.
63. COSMA, D., *Teoria generală a actului juridic civil*, Editura Științifică, București, 1969.
64. COSMOVICI, P. M., *Drept civil. Introducere în dreptul civil*, Ed. All, București, 1995.
65. COSTEA, Pr. Traian, *Căsătoria din punct de vedere: istoric, dogmatic și canonic*, teză de doctorat, București, 1935.
66. COSTESCU, Chiru C., *Colecțiunea de legiuri bisericești*, vol. III, București, 1931.
67. COZMA, Ioan, *Căsătoriile mixte în teoria și practica Bisericii Ortodoxe*, în *Altarul Reîntregirii*, nr. 2/2010;
68. CRONȚ, Gh., *Iconomia în dreptul bisericesc ortodox*, vol. I, București, 1937.
69. DACANAY, N., *Matrimonium ratum. Significatio termini*, în *Periodica*, (1990), nr. 79.
70. DAIN, A., *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Paris, 1944.
71. DANEELS, F., *Le Mariage dans le Code de droit canonique*, Luçon, 1984.
72. DAUVILLIER, J., *Le mariage dans le droit classique de l'Eglise depuis le décret de Gratien (1140) jusqu'à la mort de Clément V (1314)*, Paris, 1934.
73. DAUVILLIER, Jean, DE CLERCQ, Carlo, *Le mariage en droit canonique oriental*, Librairie du Recueil Sirey, Paris, 1936.
74. DAVID, Petru I., *Ecumenismul – factor de stabilitate în lumea de astăzi*, Ed. Gnosis, București, 1998.
75. DE OLIVEIRA, C.-J. Pinto, *La crise du choix moral dans la civilisation technique*, Editions Universitaires, Fribourg, 1977, p. 78.
76. DELIKANES, C., *Ἐπίσημα ἑκκλησιαστικά ἔγγραφα*, t. II, Constantinopol, 1904.
77. DÈMÈTROKALLÈS, G., *Μία περίπτωση γάμου μετὰ κατηνίου στῇ Νάζο*, în *Epèteris Hetaireias Byzantinôn Spoudôn* t. 39-40 (1972-1973).
78. DOGARU, Ion, CERCEL, Sevastian, *Elemente de dreptul familiei*, Editura Themis, Craiova, 2001.
79. DORAN, Th. G., *A few reflections on canon 1095*, în *DirEccl*, 1996/I.
80. DRĂGUȘIN, C., *Primirea eterodocșilor în Biserică*, în *O*, IX (1957), nr. 2.
81. DUCHATELEZ, K., *Le principe de l'économie baptismale dans l'Antiquité chrétienne*, în *Istina*, (1973), nr. 18.
82. DUCHATELEZ, K., *Pour une valorisation de l'économie ecclésiale au Grande Concile orthodoxe*, în *NRT*, 124 (2002).

83. DUFOUR, X. Léon, *Mariage et continence selon saint Paul*, în *A la rencontre de Dieu. Mémorial Albert Gelin*, Lyon-Paris, 1961.
84. DUMONT, Dom. P., *Dogmatique de l'Eglise orthodoxe catholique*, vol. III, Chevetogne, 1966-1968.
85. DUQUOC, Christian, *Conclusions (au colloque sur le mariage sacrement)*, în *RDC*, 42/2, 1992.
86. DUQUOC, Christian, *De la fidélité multiple*, în *RDC*, 43/2, 1993.
87. DURĂ, N. V., *Al V-lea Congres Internațional al Societății de Drept a Bisericii răsăritene*, în rev. *O*, XXXIV (1982), nr. 4.
88. DURĂ, N. V., *Căsătoriile mixte în lumina învățaturii și practicii canonice ortodoxe*, în rev. *O*, XL (1988), nr. 1.
89. DURĂ, N. V., *Mărturii ale Tradiției ortodoxe, biblice și patristice, despre rugăciune*, în rev. *MMS*, LX (1984), nr. 1-3.
90. DURRWELL, François-Xavier, *Le sacrement du mariage: une recherche*, în *RDC*, 41/2, 1991.
91. ECONOMU, V., *Căsătoria în dreptul R.S.R.*, Editura Academiei, București, 1964.
92. EINISCH, P., *Theology of the Old Testament*, Collegeville, 1950.
93. ERBICEANU, Prof. Constantin, *Căsătoria în Biserica noastră națională din timpurile vechi până în prezent în raport cu canoanele și legile civile*, Tipo-Litografia „Cărților bisericești”, București, 1899.
94. ESMEIN, A. *Le mariage en droit canonique*, t. I, Paris, 1891.
95. ESMEIN, A., GENESTAL, R., *Le mariage en droit canonique*, Ed. II, t. I, Sirey, Paris, 1929.
96. ESPIE, Gabriel, *Le consentement, acte d'homme*, în *Spiritus*, (1975), nr. 60.
97. EVDOCHIMOV, Paul, *L'Orthodoxie*, Delachaux et Niestlé, Paris, 1959.
98. EVDOCHIMOV, Paul, *Taina Iubirii. Sfințenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, Ed. Christiana, București, 2006.
99. EVDOKIMOV, Paul, *Sacrement de l'amour. Le mystère conjugal à la lumière de la tradition orthodoxe*, Paris, 1980.
100. FADLALLAH, Ibrahim, *La famille légitime en droit international privé*, thèse de doctorat, Paris, 1977.
101. FILIPESCU, Ion P., FILIPESCU, Andrei I., *Tratat de dreptul familiei*, Ed. a VII-a, All Beck, București, 2002.
102. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Căsătoriile mixte în lumina învățaturii și practicii ortodoxe*, în rev. *MA*, (1989), nr. 1.
103. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Impedimente la căsătorie și cununie*, în rev. *MA*, XXXIV (1989), nr. 1.
104. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, EIBMBOR, București, 1990.
105. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, EIBMBOR, București, 1990.
106. FLOCA, Arhid. Prof. Univ. Dr. Ioan N., JOANTĂ, Prof. Dr. Sorin, *Administrație bisericească parohială și legislație*, ed. a II-a, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2002.
107. FLOCA, Arhid. Prof. Univ. Dr. Ioan N., JOANTĂ, Prof. Dr. Sorin, *Drept bisericesc*, vol. I, Sibiu, 2006.
108. FLORIAN, E., *Dreptul familiei*, Editura Lumina Lex, București, 1997.
109. FLORIAN, E., *Puterea lucrului judecat în materie civilă*, Editura All, București, 1997.
110. FLORIAN, Emese, PÎNZARI, Veaceslav, *Căsătoria în legislația României și a Republicii Moldova*, Editura Sfera, Cluj-Napoca, 2006.
111. FOCONNI, M. C., *Antropologia cristiana come fondamento dell'unità e dell'indissolubilità del patto matrimoniale*, (Tesi Gregoriana, Serie Diritto Canonico 4), Università Gregoriana, Roma, 1996.
112. FORD, David, Mary, *Căsătoria, cale spre sfințenie. Viețile sfinților căsătoriți*, trad. rom. de Constantin Făgețan, Ed. Sofia, București, 2001.
113. FOURNERET, Pierre, *Le mariage chrétien*, ed. III, Paris, 1921.
114. FRANCK, B., *Contribution théologique et canonique aux rapprochements des Églises d'Occident et d'Orient dans la doctrine, la discipline et la pastorale du mariage*, în *Revue de droit canonique*, mars 1984.
115. FRANCK, Bernard, *Contribution théologique et canonique au rapprochement des Eglises d'Occident et d'Orient dans la doctrine, la discipline et la pastorale du mariage*, în *RDC*, 34/1, 1984.
116. GALERIU, Preot Constantin, *Taina Nunții*, în rev. *ST*, XII (1960), nr. 7-8.
117. GAUDEMET, J., *Mariage et procréation: les aspects historiques*, în *RDC*, 45/1995.
118. GAUDEMET, Jean, *L'engagement conjugal: le regard des canonistes à la veille de la Révolution*, în *RDC*, HS, 1998.

119. GAUDEMET, Jean, *L'évolution de la notion de sacramentum en matière de mariage*, în RDC, 41/2, 1991.
120. GAUDEMET, Jean, *Le mariage en Occident. Les mœurs et le droit*, Cerf, Paris, 1987.
121. GAVRILĂ, Pr. Dr. Vasile, *Cununia - viață întru Împărăție*, Fundația "Tradiția Românească", București, 2004.
122. GÉDÉON, M., *Canonikai Diataxeis*, t. I Constantinopol, 1888-1889.
123. GEROSA, Libero, *Le droit de l'Eglise*, Editions Saint-Paul, Luxembourg, 1998.
124. GHIRLANDA, G., *Il diritto nella Chiesa mistero di comunione*, Ed. Paoline, Roma 1990.
125. GHIRLANDA, G., *Il diritto nella Chiesa mistero di comunione*, Edizioni Paoline, Roma, 1990.
126. GIDE, Paul, *Étude sur la condition privée de femme*, Paris, 1885.
127. GIRARD, Paul Frédéric, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1929.
128. GRAVIERS, Prof. Jean des, *Le droit canonique*, PUF, Paris, 1958.
129. GRESSIER, Jacques, *L'incapacité d'assumer les obligations essentielles du mariage*, în RDC, 44/1, 1994.
130. GRIMM, Robert, *L'institution du mariage. Essai d'éthique fondamentale*, Thèse de doctorat en théologie, Cerf, Paris, 1984.
131. GROCHOLEWSKI, Zénon, *Der Positive Willensakt als Ursache der Ehenichtigkeit nach Can. 1101 §2 des neuen Kodex*, în RDC, 34/2, 1984.
132. GRUMEL-J. DARROUZÈS, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. I. Les actes des patriarches*, N° 1036 ;
133. HALLEUX, A. de, *L'économie dans le premier canon de Basile*, în ETL, (1986), nr. 62.
134. HAMANGIU, C., ROSETTI-BĂLĂNESCU, I., BĂICOIANU, Al., *Tratat de drept civil român*, All., București, 1996.
135. HAMANGIU, C., ROSETTI-BĂLĂNESCU, I., BĂICOIANU, Al., *Tratat de drept civil român*, vol. I, Editura All, București, 1998.
136. HAMILTON, C., *Family, law and religion*, Sweet & Maxwell, London, f.a.
137. HANGA, Vladimir, *Principiile dreptului privat roman*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.
138. HASKINS, Charles H., *The Renaissance of the 12th Century*, Cambridge, 1927.
139. HAYOIT, Pierre, *La conception „existentielle” du mariage et ses répercussions en matière d'erreur*, în RDC, 33/1, 1983.
140. HEFELE, Joseph, ed., *Histoire des conciles*, t. I, Paris, 1907.
141. HEYER, René, *L'institution de la promesse. Lien conjugal et lien parental*, în RDC, 41/2, 1991.
142. HIMES, M. J., *The Intrinsic Sacramentality of Marriage. The Theological Groundfor the Inseparability of Validity and Sacramentality in Marriage*, în J, 50/1990.
143. HRISTINAKI, Panaghiotou E., *Οικογενειακό Δίκαιο και ισότητα των δυο φίλων*, I, *Ο ορθόδοξος θρησκευτικός γάμος*, vol. II, Atena, 2005.
144. IMSCHOOT, P. Van, *Théologie de l'Ancien Testament*, t. 2, Tournai, 1956.
145. IONAȘCU, A., *Drept civil*, EDP, București, 1963.
146. IONAȘCU, Tr. ș. a., *Căsătoria în dreptul R.P.R.*, Editura Academiei, București, 1964.
147. IONAȘCU, Tr., BARASCH, E., *Tratat de drept civil*, vol. I, Editura Academiei, București, 1967.
148. IORGULESCU, Basile, *Le mystère du mariage dans la tradition orthodoxe. Déroutement et symbolisme de l'office du couronnement*, în RDC, 42/2, 1992.
149. IVAN, Prof. Iorgu D., *Căsătoria – Sfântă Taină a Bisericii și instituție juridică a Statului*, în rev. BOR, CI (1983), nr. 9-10.
150. JAKOTĂ, Mihai Vasile, *Dreptul roman*, (vol. I-II), Iași, 1993.
151. JURKE, C., *Reflexiones en torno al canon 1095*, în IC, 31/1991.
152. JURKE, R. L., *Grave difetto di discrezione di giudizio. Fonte di nullità del consenso matrimoniale*, în IC, 31/1991.
153. JURKE, R. L., *The Psychology of the Christian Vocation. Interpretative Key of Canon 1095*, în II, 1,2.
154. KAPTIJN, Astr., *Le statut juridique des enfants mineurs nés des mariages mixtes catholiques-orthodoxes*, în AC, vol. 46 (2004).
155. KNAEBEL, Simon, *Etre, Devenir, Relation: Lumière sur l'engagement matrimonial*, în RDC, 33/4, 1983.
156. KONNIK, A., *Canonical Doctrine Concerning Mixed Marriage – Before Trent and During the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, în J, 20 (1960).
157. KOSTENBERGER, Andreas J., *God, marriage and family*, Crossway Books, Illinois, 2004.
158. KOTSANI, I., *Η Κανονική 'Αποψις περι της Επικοινωνίας μετά των 'Ετεροδόξων*, Atena, 1957.
159. KUNTZMANN, Raymond, *Le mariage et le sacré dans l'Ancien Testament*, în RDC, 41/2, 1991.
160. L'HUILLIER, Arhiepiscop Peter (Pierre), *Dreptul bisericesc la sinoadele ecumenice I-IV*, trad. rom. de Pr. Prof. univ. dr. Alexandru I. Stan, Ed. Gnosis, București, 2000.
161. L'HUILLIER, Pierre, *L'espace du principe d'« économie » dans le domaine matrimoniale*, în RDC, t. XXVIII (1978), nr. 1.

162. LARCHET, Jean-Claude, *Terapeutica bolilor spirituale*, trad. rom. de Marinela Bojin, Ed. Sophia, București, 2001.
163. LAURENT, V., *L'œuvre canonique du concile in Trullo (691-692), source primaire du droit de l'Église orientale*, în *Revue des Études Byzantines* 23 (1965);
164. LEENHARDT, Henry, *Le mariage chrétien*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1946.
165. LEGRAIN, Michel, *Attentes pastorales et canoniques des responsables de la préparation au mariage*, în *RDC*, 36/2-4, 1986.
166. LEGRAND, L., *Saint Paul et le célibat*, în *Sacerdoce et célibat, études historiques et théologiques*, XXVIII, Louvain, 1971.
167. LIPINSKI, Edouard, *Mariage*, în *Dictionnaire Encyclopédique de la Bible*, Brepols, 1987.
168. LLANO, R., *A relevância jurídica do amor conjugal*, în *IC*, 30/1990.
169. LO CASTRO, G., *Il matrimonio nell'esperienza giuridica. Analisi del linguaggio eistanze etiche*, în *QDPE*, 1996.
170. LOEWESTAM, E., *Le mariage dans le Nouveau Testament*, (în lb. suedeză, cu rezumat în lb. engleză), Lund, 1950.
171. LONGINESCU, S. G., *Elemente de drept roman*, (vol. I-II), București, 1926-1929.
172. LOUKOS, C., *Γύρω από τήν παύση τοῦ πατριάρχῃ Γρηγορίου 5 (1840): νέες μαρτυρίες*, în Léandre Vranoussis In Memoriam, Atena, 1997 ;
173. LUDICKE, Klaus, *Le canon 1095 du CIC/1983. Genèse et exégèse (trad. din lb. germană - în RDC*, 36/1, 1986), în *RDC*, 37/1-2, 1987.
174. LUPAN, E., RĂCHITĂ, M., POPESCU, D., *Drept civil. Teoria generală*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1992.
175. MAGDALINO, P., *The Empire of Manuel i Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993;
176. MARTELET, G., *16 tesi cristologiche sul sacramento del matrimonio*, în *Il Regno-Documenti*, (1978), nr. 23.
177. MARTY, G., P. Reynaud, *Droit civil*, vol. II, Sirey, Paris, 1961.
178. MATHIEU, Michel, *Les canonistes, le mariage et les jeunes*, în *RDC*, 36/2-4, 1986.
179. MATHON, Gérard, *Le mariage des chrétiens*, vol. I «Des origines au concile de Trente », Desclée, Paris, 1993.
180. MATHON, Gérard, *Le mariage des chrétiens*, vol. II „Du concile de Trente à nos jours”, Desclée, Paris, 1995.
181. MATTHEUWS, A., *Les „dons” du mariage*, în *NRT*, 118/1996.
182. MĂRTINĂ, Isidor, *Dreptul Canonic*, curs, Iași, 1996.
183. MELIA, E., *Le lien matrimonial à la lumière de la théologie sacramentaire et de la théologie morale de l'Église Orthodoxe*, în *RDC*, t. XXI (1971), nr. 1-4.
184. MÉNÉVISSOGLOU, P., *Ἡ ἐκρά μητρόπολις Σουηδίας καί πάσης Σκανδιναβίας*, Atena, 1994 ;
185. MÉNÉVISSOGLOU, P., *Ιστορική εισαγωγή εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Stockholm, 1990.
186. MENUZ, Louis, *La dimension pastorale du droit matrimonial*, în *RDC*, 36/2-4, 1986.
187. MENUZ, Louis, *Le travail du juge en officialité*, în *RDC*, 47/1, 1997.
188. METZ, René, *Le nouveau code des canons des Eglises orientales et le canoniste latin*, în *RDC*, 47/1, 1997.
189. METZGER, Marcel, *Apports de l'histoire de la liturgie à la théologie du mariage*, în *RDC*, 42/2, 1992.
190. METZGER, Marcel, *La fidélité dans le mariage selon le témoignages des constitutions apostoliques*, în *RDC*, 44/2, 1994.
191. MEULDERS-KLEIN, Marie-Thérèse, *La personne. La famille. Le droit. 1968-1998 Trois décennies de mutations en occident*, Bruylant, Bruxelles, Paris, 1999.
192. MEYENDORFF, Jean, *Le Mariage dans la perspective orthodoxe*, trad. de Lucette Marçais, Paris, 1986.
193. MIHĂLCESCU, Irineu, Mitropolitul Moldovei, *Catehismul creștin ortodox*, republicat, “Credința Noastră”, București, 1990.
194. MIHĂLCESCU, Pr. Dr. I., *Sfânta taină a nunții sau a căsătoriei*, în rev. *BOR*, XLVI (1928), nr. 4.
195. MIHOC, Pr. Dr. Constantin, *Taina Căsătoriei și familia creștină în învățăturile marilor Părinți ai Bisericii din secolul IV*, Editura Teofania, Sibiu, 2002.
196. MIHU, A., *Antropologie culturală*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2000.
197. MIHUȚ, Doctorand Diac. Miron, *Legislația română cu privire la căsătorie și familie în ultimii douăzeci de ani*, în rev. *BOR*, LXXXV (1967), nr. 1-2.
198. MILAȘ, Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D. I. Cornilescu și V. S. Radu, București, 1915.
199. MILLAS, José M., *Il Sacramento del Matrimonio. Elementi fondamentali*, în *Matrimonio e Sacramento* (Studi Giuridici LXV), Vatican, 2004.

200. MOLCUȚ, Emil, *Drept roman*, București, 1999.
201. MOLDOVAN, Valeriu, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, Cluj, 1930.
202. MOLDOVAN, Valeriu, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, Cluj, 1930.
203. MORGEN, Michèle, *Le sacrement du mariage dans la littérature paulienne*, în *RDC*, 42/2, 1992.
204. MORLOT, François, *Abandon de l'Eglise, rejet de la foi et mariage (canons 1117 et 1071)*, în *RDC*, 44/1, 1994.
205. MUNIER, C., *L'Eglise dans l'Empire romain*, Ed. Cujas, Paris, 1979.
206. NECULA, Pr. Prof. Dr. Nicolae D., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. 3, EIBMBOR, București, 2004.
207. NECULA, Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae D., *Implicațiile pastorale și ecumenice ale căsătoriilor mixte*, în vol. *Familia și viața la începutul unui nou mileniu creștin*, EIBMBOR, București, 2002.
208. NEDUNGATT-M., G., FEATHERSTONE (ed.), *The Council in Trullo Revisited* [Pontificio Istituto Orientale. Kanonika 6], Rome, 1995.
209. NEHER, A., *Le symbolisme conjugal, expression de l'histoire dans l'Ancien Testament*, în *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, (1954), nr. 34.
210. NICOL, D. M., *Mixed Marriages in Byzantium in the Thirteenth Century*, în *Studies in Church History*, t. I, London-Édimburg, 1964.
211. OIKONOMIDÈS, N., *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autoreianos*, în *Revue des Etudes Byzantines*, t. 25 (1867).
212. ONCLIN, W., *La loi en droit canonique*, în *Actes du congrès de droit comparé de Bruxelles*, Paris, 1960.
213. ORSY, L., *Documenta selecta de educatione religiosa prolis ex matrimonio mixto natae*, în *Periodica*, 53 (1964).
214. PAL, M., *Căsătoriile mixte în legislația Bisericii Catolice: aspecte istorico-juridice*, în *Studia Theologica* IV, 4/2006.
215. PANTAZOPOULOS, N., *Κεπήνιον. Συμβολή ἔρευναν του θερμοῦ τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, în *Mélanges Alexandre Litzéropoulos*, Atena, 1985; DEMÈTROKALLÈS, G., *Μία περίπτωση γάμου μετὰ καπήνιον στῇ Νάξο*, în *Epèteris Hetaireias Byzantinôn Spoudôn*, t. 39-40 (1972-1973).
216. PAPAGIANNI, E., *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου II. Οὐκογενειακὸ δίκαιο* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Athener Reihe, 11], Atena-Komotini, 1997.
217. PAPANDREOU, Dr. Damaskinos, *Sfântul și Marele Sinod al Ortodoxiei: Tematică și lucrări pregătitoare*, trad. rom. de Pr. Nicolae Dascălu, Ed. Trinitas, Iași, 1998.
218. PAPANDREOU, Mgr Damaskinos, *Saint et Grand Concile de l'Église Orthodoxe*, în *Contacts*, sem. IV (1972), nr. 80.
219. PAPATHOMAS, Grigorios D., *Un comunitarism eclezial deschis: Căsătorii cu disparitate de cult-mixte și convertirile adulților*, trad. din franceză de Iulian Mihai L. Constantinescu, în *Mitropolia Olteniei*, LXI (2009), nr. 5-8.
220. PARALIEU, Roger, *Guide pratique du Code de droit canonique*, Ed. Tardy, 1985.
221. PASCHOS, P. B., *Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὑμνογραφικὸν ἔργον του*, Thesalonica, 1978.
222. PATSAVOS, Lew, JOANNIDES, Ch. J. J., *Interchurch Marriages: An Orthodox Perspective*, în *Intams Review*, vol. 6 (2/2000).
223. PĂCURARIU, Pr. Prof. Dr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, EIBMBOR, București, 1997.
224. PERCIVAL, H. R., *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church* [A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers secondseries, XIV], Oxford, 1900.
225. PHIDAS, Prof. Dr. Vlassios, *Droit canon. Une perspective orthodoxe*, Centre Orthodoxe du Patriarcat Œcuménique, Chambésy-Genève, 1998.
226. PITSAKIS, C. G., *Conceptions et éloges de la romanité dans l'Empire romain d'Orient: deux thèmes byzantins d'idéologie politique, Idea giuridica e politica di Roma e personalità storiche* [Da Roma alla Terza Roma. X Seminario internazionale di studi storici], Roma, 1990.
227. PITSAKIS, C. G., *Le droit matrimonial dans les canons du concile in Trullo*, în *Annuaire Historiae Conciliorum*, t. 24 (1992).
228. PITSAKIS, C. G., *Les mariages mixtes dans la tradition juridique de l'Église grecque: de l'intransigeance canonique aux pratiques modernes*, în *Études balkaniques* [En ligne], 10 | 2003, mis en ligne le 07 avril 2009, Consulté le 11 octobre 2011. URL : <http://etudesbalkaniques.revues.org/index341.html>.
229. PIVONKA, L., *Ecumenical or Mixed Marriage in the New Code of Canon Law*, în *J*, 43 (1983).
230. POPA, Pr. Lector Gheorghe, *Familia creștină: o perspectivă teologică și spirituală*, în rev. *Teologie și Viață*, IV (1994), nr. 5-7.
231. POPESCU, T. R., *Dreptul familiei*, tratat, vol. I, EDP, București, 1965.
232. POPTODOROV, Prof. Radko, *Intermarriages in the orthodox tradition and practice of the slavic churches*, în *Kanon*, vol. VI, Wien, 1983.